

УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ  
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

М.М.ВЕГЕШ, Л.В.ГОРВАТ

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ У ХХ СТОЛІТТІ

(МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙ ДЛЯ СТУДЕНТІВ  
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)

УЖГОРОД – 2000

Рецензенти: доктор історичних наук, професор  
кафедри нової і новітньої історії та історіографії  
Ужгородського державного університету

І.Ф.КОРОЛЬ,

кандидат філософських наук, доцент кафедри  
політології Ужгородського державного  
університету В.В.БУРКАЛЮ

Відповідальний за випуск:

Кандидат історичних наук М.О.ЛЕНДЬБЕЛ

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри політології  
Ужгородського державного університету 21 грудня 1999 р.

У методичному посібнику, підготовленому вченими  
Ужгородського державного університету, зроблена спроба  
охарактеризувати основні етапи української державності в ХХ  
столітті. Значна увага звертається на висвітлення подій, що  
мали місце на Закарпатті наприкінці 30-х років.

Видання розраховане на студентів історичного  
факультету, які вивчають нормативні курси “Історія України”  
та “Історія політичних вчень”.

## ВСТУП

Тернистим шляхом йшов великий український народ до своєї незалежності. Мабуть, взагалі важко знайти на політичній карті світу державу, народ якої б кілька разів був так близько до свободи, і який, з лихої долі обставин, раптом втрачав її. І кожного разу все доводилося розпочинати спочатку...

Сучасні історики сходяться на тому, що першим етапом формування української державності була “козацька держава”, яка утворилася під час народно-визвольної війни 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького. Згідно з підписанням Зборівського договору 1649 р. між козаками і Польщею, територія, куди не мали права втручатися поляки, охоплювала Чернігівське, Київське і Брацлавське воєводства. У ній утворилися власні органи управління, свій суд, військо тощо. Не гоже нам проклинати Хмельницького за невдалий договір з Московщиною, бо досвідчений полководець і дипломат, яким був гетьман, не хотів зла Україні. Він вірив, що російський цар дотримається умов договору. Це був скоріше військовий союз, ніж “вічний мир”.

Гетьманом, який прагнув вирвати Україну з лецят супостата, був славний Іван Мазепа. Скільки бруду висипали на нього! Візьміть будь-який підручник з історії України радянських часів (фактично з історії СРСР) - і ви в цьому легко переконаєтеся. Професор Українського вільного університету в Празі Сергій Шелухін ще в 1936 р. писав: “Чи Мазепа був зрадником, чи був патріотом?.. Петро - і однобічно, підступливо і зрадливо ламав Переяславський

договір 1654 р. між Українською Республікою і Московським царством про військовий союз між ними та особовий царський протекторат і добивався уярмлення Українського народу... Мазепа як гетьман мусів був виступати проти царя, як узурпатора, порабитителя і зрадника". Так думав не тільки С.Шелухін, так вважала вся тогочасна прогресивна історична думка, а сучасні російські історики продовжують далі, вслід за істориками-шовіністами XIX ст., дивитися на Мазепу, як на зрадника. Так, Мазепа зрадив Петра, але він не зрадив України!

Друга сприятлива нагода вибороти незалежність з'явилася тільки в XX столітті, коли розпалася Австро-Угорська монархія, а Росія пережила "людневе потрясіння" 1917 року. Тоді виникли ЗУНР і УНР, а пізніше (1919 р.) відбулося їх злиття під час "свята злуки". Приємно, що трудящі нашого краю теж всіляко підтримали боротьбу всього українського народу за незалежність і утворення власної держави. Саме тому ми зустрічаємо Закарпаття в історичних ухвалах того часу. Але тоді Україна теж не вистояла...

І ось, нарешті, третя спроба, яка завершилася довгоочікуваною перемогою. Сьогодні, в ці пам'ятні дні, ми повинні назвати імена тих, хто найбільше зробив для України, для її свободи. Левко Лук'яненко і В'ячеслав Чорновіл, Василь Стус і Степан Хмара, Іван Драч і брати Горині... відомі всьому світу, а ще кілька років тому більшість із них знаходилася в таборах, а дехто з дня на день чекав смертної кари.

В тому, що Україна стала незалежною, є велика заслуга і закарпатців. Ми, закарпатські українці, гордимся славними синами свого народу, які майже беззбройними йшли під ворожі танки в трагічні дні березня 1939 року. Імена наших славних земляків Августина Волошина, Василя Гренджі-Донського, братів Брацайків, Федора Тацинця, Олекси Блестіва назавжди залишаться в пам'яті закарпатців.

Історії становлення української державності присвячено чимало книг. Всі вони з'явилися в 90-х роках. Назвемо тільки окремі: Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія Української державності (Львів, 1995), Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худаняч В.І. Історія української державності (Ужгород, 1996), Українська державність у ХХ столітті (Київ, 1996), Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1919 рр. (Київ, 1996), Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР (Львів, 1995) та ряд інших.

В центрі уваги даного дослідження будуть основні етапи історії української державності в ХХ столітті. Переважна більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що їх було 4, а саме: 1) 1917 – поч. 20-х років - період існування Центральної Ради, УНР і ЗУНР; 2) 1938-1939 рр. - період існування Карпатської України; 3) Акт 30 червня 1941р. про відновлення української державності; 4) 24 серпня 1991 р. - проголошення України незалежною державою. Кожний з вищеназваних етапів піддається аналізу авторами даного посібника.

## ЕТАП ПЕРШИЙ

### УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ЧАСІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, УНР і ЗУНР

Лютнева революція 1917 року в Росії повалила самодержавство. Все суспільство на теренах колишньої царської Росії розділилося на три політичні сили: демократичні, консервативні і реакційні. Посилився національно-визвольний рух на окремих окраїнах Росії, який вимагав створення своїх держав і повне звільнення від російського панування.

Безумовно, Лютнева революція мала і великий вплив на Україну, на створення умов для проголошення української державності на всіх етнографічних землях, де проживав український народ. Якщо перша вістка про Лютневу революцію прибула тільки 13 березня, то українські прогресивні сили в Петрограді та Москві вітали її раніше. 14 березня в Києві офіційно було оголошено про падіння царизму та створення нового уряду в Петрограді. У Києві був створений Виконавчий Комітет із 12 осіб, серед яких було п'ятеро українців. Тимчасовий уряд змінив весь адміністративний апарат, усі посади стали виборними. Цей акт дав можливість передати місцеву владу до рук нових революційних організацій. Замість губернаторів з'явилися губерніальні комісари. У Києві таким комісаром став М.Суковкін. Земські з'їзди обрали Виконавчі Губеріальні. До Київського комітету ввійшли М.Грушевський, Д.Дорошенко, Х.Барановський, Д.Антонович, П.Линниченко, А.Красовський, О.Степаненко та ін.

В Україні негайно постав широкий український рух, що вимагав певного центру, який би об'єднав усі українські сили. Таким центром і стала Українська Центральна Рада, досвід існування якої може бути використаний сьогодні, адже можна уникнути багатьох помилок у майбутньому.

В сучасній українській історіографії зустрічаємо різні дати організаційного оформлення Української Центральної Ради. На підставі спогадів членів УЦР В.Мартоса і Є.Чикаленка, а також матеріалів періодичних видань того часу, можна встановити точну дату її утворення - 7 березня 1917 р. В цей день члени Товариства Українських Поступовців (ТУП) зібралися на квартирі Є.Чикаленка, а потім переїхали до клубу "Родина". Члени цієї ради вважали, що після перемоги Лютневої революції саме ТУП є єдиною Всеукраїнською організацією, здатною очолити український націоналістичний рух. ТУП мало свої осередки майже у всіх великих містах України. Необхідно відзначити, що на цій зустрічі були і представники інших соціалістичних і кооперативних організацій України. Однак, вони не бажали визнати ТУП керівником українських визвольних змагань, хоча і ввійшли разом із ТУПом до складу УЦР. Головою УЦР був заочно вибраний Михайло Грушевський, який незабаром мав приїхати з Москви, а його заступником став В.Науменко.

УЦР була створена на зразок загальноросійських громадських організацій, з тією тільки різницею, що вона мала бути не місцевим губернським центром, а всеукраїнським. УЦР виникла стихійно і тому на перших

порах якогось певного виробленого плану діяльності не мала. Так само не був установлений її склад. Пізніше, під впливом М.Грушевського, який 14 березня прибув до Києва, була дещо прояснена мета цього органу - здійснити вимоги "широкої автономії України у складі Російської федеративної республіки". Ця вимога була рішуче підтримана переважною більшістю в УЦР. Голова УЦР М.Грушевський добре усвідомлював, що необережна, ухильна політика Тимчасового уряду у відношенні до України може швидко змінити тут ситуацію. З цього приводу він відзначав: "Прапор самостійності стоїть згорнений. Але чи не розгорнеться він з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг української автономії в федеративній демократичній Російській республіці". Надання Україні статусу національно-територіальної автономії, вважав М.Грушевський, зніме гостроту національних суперечностей у краї, що сприятиме швидкому економічному і політичному її розвитку.

14-15 березня 1917 р. в Києві відбувся Український кооперативний з'їзд і лідери УЦР взяли в ньому участь. Найголовнішим рішенням цього з'їзду було те, що тут вперше пролунав з громадської трибуни тодішній український постулат - "Російська федеративна республіка з національно-територіальною автономією України".

Щоб уникнути необмеженого і неорганізованого входження в УЦР представників різних політичних партій, груп та громадських організацій, а також одержати офіційне визнання її як органу верховної влади в Україні,



керівництво УЦР підготувало і провело 6-8 квітня Український національний конгрес, в якому взяло участь понад тисячу делегатів від великих українських колоній в Росії. Конгрес висловив підтримку Тимчасовому урядові та визначив основні завдання: домагатися національно-територіальної автономії України у складі федеративної демократичної Росії, забезпечення прав національних меншин, що проживали в Україні, негайну організацію місцевих органів влади, до яких входили б представники різних національних і соціальних груп населення України. Наприкінці роботи конгресу були проведені вибори до Центральної Ради. Головою знову було обрано М.Грушевського, а його заступниками В.Винниченка та С.Єфремова.

Таким чином, з'їзд об'єднав на національному ґрунті в єдиний блок усі українські політичні сили. Принципові розбіжності між ними з питань економічних та соціальних відійшли на другий план. Квітневий форум оформив ідеологічні та організаційні основи руху який хотів виступити в питаннях національно-державного будівництва як альтернативна сила щодо фінансової та промислової буржуазії, яка була в Україні з одного боку, та з іншого боку - пролетарському рухові, що набрав сили.

5-8 травня 1917 р. відбувся і Всеукраїнський військовий з'їзд, який визнав УЦР як вищий орган влади в Україні, направив своїх представників до її складу та зобов'язав Центральну Раду добитися від Тимчасового уряду негайного прийняття акту про автономію України. Також була прийнята

резолуція щодо українського війська.

Добу Центральної Ради В.Винниченко поділяє на два періоди: 1) період революційної організації державності і морально-правової влади; 2) період юридично-правової державності. Приступити до другого періоду своєї діяльності УЦР могла тільки тоді, коли вона об'єднала в своїх рядах крім представників ТУПу, соціал-демократів, членів кооперативів, робітників, військосих, студентів, представників культурних та професійних товариств. На цьому етапі, як згадує В.Винниченко, будь-яке відокремлення від революційної Росії здавалося смішним, абсурдним і безглуздим.

Для визнання вимог Центральної Ради і її самої до Петрограда була вислана делегація УЦР, очолена В.Винниченко. Делегація зустрілася з головою Тимчасового уряду та головою Російської Ради міністрів. Новоутворений російський уряд не бажав втрачати промислово розвинуту Україну, не бажав розладу південного і південно-західного фронтів, а також боявся, що визнання Тимчасовим урядом автономії України стане прикладом для інших поневолених Росією національностей окраїн. Тому згоди на автономію України не дав, але призначив окрему комісію, яка мала розібратися в тому, що слід розуміти під автономією України. З такими результатами делегація Центральної Ради повернулася в Київ.

2 червня 1917 р. почався новий етап українського національно-державницького руху. У цей день Тимчасовий уряд офіційно дав негативну відповідь на всі вимоги УЦР,

які були висунуті під час переговорів. Одночасно Тимчасовий уряд заборонив проведення в Києві другого військового з'їзду, який мав відбутися 4 червня. Ситуація різко загострилася. Після одержання телеграми від Тимчасового уряду, ввечері 2 червня в Києві відбулася об'єднана нарада Центральної Ради за участю новообраної Ради селянських депутатів. 3 червня було прийнято резолюцію в якій говорилось: "...відкидавши вимоги Центральної Ради, Тимчасовий уряд свідомо пішов проти інтересів трудового народу на Україні... З огляду на це зібрання Центральної Ради визначило необхідним звернутися до всього українського народу з закликом zorganizувати і приступити до негайного закладення фундаменту автономного ладу на Україні". З цією метою резолюція вважала за необхідне випуск спеціального Універсалу із викладом суті домагань української демократії. Це рішення наступного дня підтримала Всеукраїнська конференція УПСР та другий Всеукраїнський військовий з'їзд.

10 червня 1917 р. Центральна Рада прийняла Універсал "До українського народу, на Україні і поза Україною суцього". Універсал проголосив: "Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від усїєї Росїї, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і таємним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сейм)".

В 1 Універсалі чітко сформульовані державні домагання України:

- визнання російським урядом права українського народу на автономію;

- щоб центральний російський уряд по всіх справах, що торкаються України, мав при собі комісара по українських справах;

- щоб певна частина грошей, які збираються в Центральну Казну з українського народу, була віддана на його національно-культурні потреби.

На створення українських організацій по всіх містах і селах Універсал закликав укласти свої закони. Було створено Генеральний Секретаріат, як уряд автономної України. Головою Секретаріату був призначений В.Винниченко, генеральним писарем - П.Христюк, генеральними секретарями С.Єфремов (після його відходу О.Шульгін), Х.Барановський, С.Петлюра, В.Маргос, В.Садовський, І.Стешенко, М.Стасюк.

Оголошення 1 Універсалу занепокоїло Тимчасовий уряд і 11 липня міністри Тимчасового уряду М.Терещенко, О.Керенський та І.Церетелі приїхали до Києва, щоб порозумітися з Центральною Радою та Генеральним Секретаріатом. Вони визнали право України на автономію і погодилися, що Центральна Рада виробить статус, який буде подано на санкцію Всеросійських Установчих Зборів. Але в Петрограді ця домовленість міністрів у Києві викликала бурхливу дискусію.

Натомість у Києві, вироблені міністрами спільно з Центральною Радою тексти урядової декларації і II

Універсалу Центральної Ради у справі передачі Генеральному Секретаріатові - першому уряду відроджуваної державності - зверхньої влади на Україні були спішно прийняті Центральною Радою. Необхідно врахувати і той факт, що відкриті противники української автономії вийшли з Тимчасового уряду, що суттєво змінило ситуацію з приводу українського питання. II Універсал УЦР був схвалений на її закритому засіданні 30 червня 1917 р.

Другий Універсал відрізнявся від першого не тільки формою, а й змістом. Від самостійних активних дій відхід був великий. За новим Універсалом Генеральний Секретаріат, обраний Радою, у майбутньому повинен був стати "представником найвищої крайової влади Тимчасового уряду". УЦР в погодженні з національними меншинами, що жили в Україні, повинна була підготувати проекти законів про автономний устрій республіки і подати їх на затвердження Установчих Зборів, а до цього часу не повинна була робити ніяких кроків до здійснення автономії. З функцій Генерального Секретаріату були вилучені військові справи і передані у компетенцію Тимчасового уряду, при якому УЦР мала мати свого представника. В Універсалі не було визначено територію, на яку поширювалася ця влада УЦР і Генерального Секретаріату.

Відмовившись від вимог першого Універсалу, між УЦР і Тимчасовим урядом було досягнуто угоду, відповідно до якої склад УЦР на початку липня поповнювався представниками національних меншин. До обраного нового складу Генерального Секретаріату входили представники

п'яти партій, був розроблений статут і переданий на затвердження Тимчасовому уряду. Але з липневими подіями старий уряд пішов у відставку, а новий уряд очолив О. Керенський. Уряд не прийняв статут, а видав "Тимчасову інструкцію", відповідно до якої права і функції Секретаріату значно звужувалися, а сфера впливу поширювалася на п'ять губерній (Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Полтавська). Сам Генеральний секретаріат, на пропозицію УЦР, мав призначити Тимчасовий уряд. Інші українські губернії могли вийти до складу України по своїй волі і бажанню, кількість генеральних секретарів значно зменшилася. Після тривалих дебатів УЦР прийняла "Тимчасову інструкцію" 8 серпня 1917 р., але відмітила, що вона прийнята імперіалістичними прагненнями щодо України. Виходячи з цього, УЦР відмовилась надіслати своїх делегатів на державну нараду в Москву. Того ж дня до складу УЦР вступили більшовики. У їхній резолюції, яка була прийнята з цього приводу, висловлювалося обурення політикою Тимчасового уряду щодо України і наголошувалося на намірі добиватися для України здійснення права націй на самовизначення.

"Тимчасова інструкція" стала ще одним кроком назад порівняно з II Універсалом. Стало цілком очевидно, що УЦР поволі відходила від своєї політичної лінії, яку визначив I Універсал. Боротьба УЦР проходила на два фронти: з Тимчасовим урядом, а також з революційним рухом, який розгортався в самій Україні. В такій ситуації доводилось лавірувати, що призводило до падіння авторитету Центральної

Ради. Член Генерального Секретаріату Д.Дорошенко пригадував: "В більшості Секретаріату не знали за що попереду взятися, з чого почати. Зв'язку і контакту з провінцією не було майже ніякого... На провінції не висилалося ні наказів, ні інструкцій..., а тільки самі відозви...". Члени УЦР втрачали зв'язок з масами, що був встановлений на короткий час шляхом проведення агітації українськими есерами і соціал-демократами, а вони становили більшість членів Ради, відвертали увагу від вирішення економічних та соціальних завдань, постачання міст продуктами харчування, паливом, ведення боротьби з безробіттям і наведення елементарного порядку в містах.

Українські есери звинуватили В.Винниченка в тому, що він все робить з оглядкою на Петроград, вийшли з Генерального Секретаріату, що призвело до кризи уряду. В.Винниченко і весь Генеральний Секретаріат подали у відставку. Мандат на формування нового Секретаріату одержав губернатор Галичини і Буковини Д.Дорошенко, але через два дні він подав у відставку, а його місце зайняв В.Винниченко. Лише на початку вересня новий Секретаріат був затверджений і розпочав свою роботу. У вересні-жовтні Генеральний Секретаріат працював дуже активно. Цей етап характеризується спробою УЦР оволодіти ситуацією і взяти її під свій контроль. За цей час Генеральний секретаріат провів понад 30 засідань, на яких було розглянуто понад сто важливих питань внутрішнього життя України. Не дивлячись на врізаний характер "Тимчасової інструкції", необхідно врахувати і її прогресивне значення, а саме те, що це

перший конституційний закон, який репрезентував діяльність вищих органів влади України.

Після жовтневого перевороту в Петрограді, що ліквідував центральний російський уряд, втратила свою чинність і "Тимчасова інструкція" Тимчасового уряду. Перед керівництвом УЦР постала проблема: або визнати петроградський уряд народних комісарів, або далі проводити організацію своєї держави. Українська демократія обрала другий шлях.

Фактичний відрив від Росії зафіксував III Універсал, проголошений 20 листопада 1917 р., що став першим актом конституційного характеру Української держави. "Віднині Україна стає Українською Народною Республікою, - записано в документі. - До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам - Українській Центральній Раді, й нашому правительству - Генеральному Секретаріатові України". III Універсалом передбачалася широка програма політичних та соціально-економічних перетворень. Проголошені демократичні принципи - свобода слова, друку, віросповідання, зборів, недоторканості особи. Відмінено смертну кару. Передбачалося скасування приватної власності на землю, яка ставала власністю всього народу і надавалася без викупу. Впроваджувався 8-годинний робочий день, право робітничого контролю промисловості.

Після проголошення III Універсалу виникла необхідність прискорити вироблення власної Конституції. Від імені комісії УЦР по виробленню автономного статусу



України М.Грушевський сформулював основи документу для членів Ради та населення України, які були опубліковані в газеті "Народна воля" 20 листопада 1917 р. За результатами дискусії, що розгорнулася навколо проекту майбутнього основного закону, планувалося доопрацювання його в комісії та подальше затвердження на Українських Установчих Зборах. М.Грушевський назвав шість головних частин проекту Конституції: 1) загально-демократична, де встановлюється державний характер України, її територія та основні права громадян Української Республіки; 2) визначення відносин з федеративною Російською Республікою, до складу якої входить Україна; 3) компетенція нашої законодавчої влади обіймається Всенародними зборами (сойм) та їх президією; 4) назначення виконавчої влади - Кабінету Міністрів; 5) визначення організації виконавчої влади - Генерального Секретаріату; 6) суду. Голова, обраний Всенародними Зборами, є головою Української Республіки, тобто заступає місце президента. Він же представляє Україну у відносинах з іншими державами і виконує інші функції, зв'язані з представництвом республіки.

Подальший перебіг подій, зокрема загроза більшовицької окупації та необхідність незалежницького статусу на мирних переговорах в Бресті, зумовило прийняття IV Універсалу. Саме він 22 січня 1918 р. проголосив самостійність і незалежність України, став законодавчою основою нової держави. Прийняття Конституції було відкладено на краці часи.

У IV Універсалі йшлося про самостійність України. Знову зазначалося, що проблему федеративного зв'язку з колишньою російською державою мають остаточно вирішувати Всеукраїнські Установчі Збори. Виконавчим органом названо в документі Раду Народних Міністрів, що замінила Генеральний Секретаріат. Її головною метою стало укладення миру з центральними державами. IV Універсал визнав за необхідне якнайшвидше прийняття Конституції. "Ми поручаємо всім нашим громадянам провести вибори як найбільш енергійно, підняти всі зусилля, щоб підрахунок голосів був закінчений як найскоріше, щоб за пару тижнів зібралися наші Установчі Збори - найвищий господар і управитель нашої землі, й Конституція нашої незалежної Української Народної Республіки закріпила свободу, порядок і добробут на добро всього трудового народу і на тепер і на будучі часи".

Вибори до Установчих Зборів, відкриття яких було призначено на 9-22 січня 1918 р., через воєнні події були відкладені і проведені вже в квітні й не по всій Україні. За цей час парламентська комісія УЦР підготувала новий проект Конституції, який враховував реалії самостійного статусу України. На засіданні Малої Ради 27 квітня 1918 р. від фракції соціалістів-революціонерів (есерів) А. Степаненко запропонував доручити комісії УЦР, яка виробляла для Установчих Зборів проект Конституції України, негайно внести на його найближче засідання для розгляду і затвердження Малою Радою. Голова УЦР М. Грушевський до

цього додав, що для розгляду проекту Конституції треба призначити засідання Ради на 29 квітня.

29 квітня після міжпартійних засідань почалося закрите засідання Малої Ради. На початку М.Грушевський повідомив про конфлікт з німецьким командуванням. Після цього було розглянуто проект Конституції УНР. Доповідав А.Степаненко - голова комісії. Обговоривши всі пункти Конституції, її було прийнято. Аналіз двох її варіантів свідчить, що автономістський варіант М.Грушевського залишався в структурі останнього тексту. Збереглися порядок і загальний зміст перших п'яти розділів, до яких додано розділи "Націоональні Союзи", "Про часове припинення громадських свобод" і включено розділ про входження до складу Російської Федеративної Республіки. Є всі підстави одним із авторів остаточного варіанту вважати Аркадія Стапаненка, оскільки загальновідома практика прийняття актів держави свідчить про обов'язковість представлення документу автором або одним із авторів на парламентському обговоренні.

Отже, на останньому засіданні Центральної Ради 29 квітня 1918 р. було заслухано і ухвалено "Статут про державний устрій, права і вільності УНР". Але не вистачило часу на промульгацію оголошення Основного Закону України. Він не набрав правової чинності і залишився як важливий історико-правовий документ доби Української держави 1917-1918 рр. Конституція УНР зробила поділ гілок влади, визначила сфери діяльності кожної з них, визначила за громадянами всі конституційні свободи, права національним меншинам та національно-культурну

автономію. Згідно Конституції вся Україна була поділена на 30 земель, з яких 3 міста - Київ, Харків та Одеса - залучалися в окремі округи. Таким чином, Конституція УНР та проекти нового поділу держави закладали основи поділу України на землі. На останньому засіданні Малої Ради Президентом України було обрано М.Грушевського. Центральна Рада в січні повинна була залишити Київ, який зайняли більшовицькі війська, хазяйнуючи в ньому 3 тижні. УЦР повернулася в Київ тільки 2 березня 1918 р., а 29 квітня П.Скоропадський здійснив гетьманський переворот.

Таким чином, УЦР існувала з 7 (по деяких даних 17 березня) 1917 р. до 29 квітня 1918 р., тобто 13 місяців. Це був період двох російських революцій - Лютневої та Жовтневої 1917 р., які знищили підвалини, на яких базувалося старе життя. УЦР віддзеркалювала ці бурхливі події. Величезною заслугою УЦР та її проводу було те, що вона відродила в Україні державницьку свідомість. Сама Центральна Рада разом з українським народом протягом року прийшла до значної еволюції від підданства до автономії, федерації та самостійності Української держави. Центральна Рада в тяжкі часи війни та анархії зав'язала дипломатичні відносини з державами Антанти, а на Берестейській конференції була визнана Центральними державами.

Гетьманат був свосвідною формою Української державності в ХХ ст. Він займає особливе місце в українській історії. За радянської влади історики не виділяли цю форму державності, вважаючи, що це була окупація України німецькими та австро-угорськими військами. На

цьому етапі багато було зроблено в галузі освіти та науки України. Доба гетьманату тривала сім з половиною місяців і була заповнена з самого початку боротьбою з більшовиками та внутрішньою опозицією. Гетьманський уряд не мав власної армії і повністю залежав від окупаційних збройних сил з їх каральними загонами, що було зустрінuto населенням України вороже. Ті частини гетьманської армії, які були створені під час гетьманської доби, поступово переходили до повстанців. 14 грудня 1918 р. П.Скоропадський зрікся влади, передавши її в державний скарб урядові, а сам емігрував за кордон. Довгоочікувані об'єднання всіх українських земель в одній державі відбулися в період Директорії.

...1918 рік. У ніч із 4 на 5 жовтня, побачивши безнадійність свого становища, кайзерівська Німеччина просить Антанту про негайне укладення перемир'я на суші, воді та в повітрі. 27 жовтня міністр закордонних справ Австро-Угорщини звернувся до неї з таким же проханням, і вже 3 листопада Австро-Угорщина капітулювала... "Клаптикова монархія", як справедливо називали цю державу, розпалася, і на її руїнах виникли молоді незалежні держави.

Під кінець XVIII ст. більшість українських земель потрапила під владу Росії. Поза російським кордоном залишилися тільки західні землі - Галичина, Буковина і Закарпаття. Від часу свого виникнення в 1867 р. Австро-Угорська імперія була справжньою тюрмою для українського населення цих земель. За словами видатного українського вченого І.П.Крип'якевича, "Україна увійшла в період

бездержавності й мусила пристосуватися до життєвих форм, які накиннули їй чужі імперії". Та яким би важким і принизливим не був гніт непрощених гостей, український народ зберіг у собі прагнення до волі, незалежності. Після розпаду Австро-Угорщини виникла сприятлива можливість для створення Соборної Української держави.

Щоб урятувати імперію від остаточного розпаду, австрійський уряд 16 квітня 1918 р. в своєму Маніфесті проголосив утворення федеративної держави, в якій "кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм". Необхідно погодитись із сучасним дослідником М.Кугутяком у тому, що "цісарський маніфест уже не міг відвернути загибелі". 18 жовтня Українська парламентарна репрезентація скликала у Львові Установчі збори (Українську Конституату), які проголосили себе Українською Національною Радою з повноваженнями парламенту. Статут Української Національної Ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 р., констатував:

"§1. Українська Національна Рада є Конституантою тієї частини українського народу, яка живе в австро-угорській монархії, на цілій його етнографічній території.

§2. Українська Національна Рада має право та обов'язок:

- а) виконувати в хвилі, яке призначає за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самовизначення та рішити про державну долю всіх областей, заселених тим народом;

б) підприняти всі постанови та заходи адміністративного характеру, щоби своє рішення від а) перевести в життя.

§ 3. Українська Національна Рада складається:

а) з членів Палати Панів австрійської Державної Ради української народности;

б) з усіх українських послів до австрійської Державної Ради з Галичини й Буковини;

в) з українських послів Краєвих Сеймів;

г) з відпоручників партійних організацій з усіх українських областей, по трьох із кожної партійної організації.

§ 4. Скликує Українську Національну Раду й проводить на її засіданнях кожночасний голова Української Парламентарної Репрезентації, а у випадку його перешкоди, той, кого голова Української Парламентарної Репрезентації до цього уповноважить.

§ 5. Важніші публічні заяви підписують іменем Української Національної Ради: голова Української Парламентарної Репрезентації, члени Палати Панів, Президії всіх українських клубів парламентарних і сеймових та по одному відпоручникові кожної партійної організації”.

19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада прийняла “Прокламацію”, яка проголошувала: “Стоячи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада, як констатуанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Стороинжець і Серет та українська полоса північно-західної Угорщини - творять одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби рішення це перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, - причім Жидів признається на окрему національність, щоби уконституувалися й негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їхньому числу населення.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного й безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, із правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин.

5. Українська Національна Рада жадає, щоби організована оцим у державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

6. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ гр.Бурянові відмовляється права пересправляти іменем тієї української території”.



Будь-яка імперія, доживаючи свої останні дні, а Австро-угорська не була винятком, робить усілякі спроби, щоб утриматися на загарбаних землях. Не виникало жодних сумнівів, що без зброї не обійтися. Голова галицької Української делегації Української Національної Ради доктор Кость Левицький дав згоду сотнику Д.Вітовському взяти владу у Львові в свої руки. Яскраво змалював образ Дмитра Вітовського його соратник Д.Паліїв: “Літ тридцяти, середнього росту, кремезної постави, високе чоло, великі, розумні очі. Один із гарячих провідників молоді, визначний член радикальної партії, у війні сотник Легіону УСС, комендант сотні й один із найкращих провідників стрілецтва. Сотня Вітовського була національно самостійним центром усього стрілецтва. Всі гляділи, що робить сотня Вітовського, що говорить Вітовський. Якийсь час він був на Волині, де не звичайно заслужився на полі українського шкільництва. На Україні, в часі побуту там австрійського війська, був політичним референтом при XXV корпусі, згодом комендантом куреня УСС. У стрілецтві займав Вітовський місце його духовного провідника. Але офіційного, вищого становища він не міг добитися. Ще до війни він був політично підозрілий і через те позбавлений старшинського ступеня. Серед українського суспільства Дмитро Вітовський був незвичайно популярний. Усі його любили й поважали, тому не дивно, що особу Вітовського в’язали з визвольним самостійницьким рухом. Тільки він одинокий мав далі стати керманічем революції...”

Заключна нарада Української Генеральної Команди відбулася 31 жовтня. Її детально описали автори фундаментальної “Історії українського війська” Богдан Гнатевич та Осип Думін: “...Генеральна Команда уклала план захоплення столиці. Ввечері зібралися в “Народному Домі” втаємничені в змову старшини. До присутніх промовив сот. Вітовський, указав їм на вагу хвилини, обговорив вигляди акції і розподілив завдання. В декого з присутніх виринав сумнів, чи перебрати владу вдасться, але сот.Вітовський не допускав до дискусії на цю тему й заявив, що в год. 4 ранку 1 листопада відділи мають приступити до виконання поставленого їм завдання... Точно в 4 години українські відділи приступили до акції в місті”.

П.Мірчук у своїй книзі “Перший листопад” писав, що “...в 4 годині ранку було занято ратуш, намісництво, команду площі, головну пошту, австро-угорський банк, залізничні станції та ще кілька важних будинків”. На львівській ратуші замайорів український прапор. Це вже була перемога. Австрійський генерал Гуйн передав всі повноваження Дацикевичеві, а останній - делегації Української Національної Ради. Однак це вже була формальність. У повстанні взяло участь не більше 1500 чоловік. Необхідно погодитися з авторами “Історії українського війська”, що “переворот переведено незвичайно вміло, і взагалі ціла акція робила вражіння добре підготованої, хоч, сказати правду,- це була імпровізація. Та вона вдалась...”. Переможні повстання мали також місце в Коломиї, Золочеві, Станіславові та інших

містах Галичини. Міста на українсько-польському погранниччі захопили поляки.

1 листопада 1918 р. Українська Національна Рада видала “Прокламацію до українського населення Львова”. “Волею українського народу, - говорилося в ній, - утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава. Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави...”. Того ж 4 жня була видана відозва Української Національної Ради до всього українського народу:

“Український народе !

Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвища власть, Українська Національна Рада.

З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави”.

Незважаючи на порівняно мирний перехід влади в Галичині до рук Української Національної Ради, незабаром почалася боротьба з польськими військами. “Українських військ було замало, - писала Н.Полонська-Василенко, - і тому 6 листопада О.Назарук та М.Шухевич прибули до Києва просити у Гетьмана допомоги”. 9 листопада Українська

Національна Рада оголосила про утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) на чолі з головою Секретаріату К.Левицьким. На думку вже згадуваної Н.Полонської-Василенко, “замість єдиної Української Держави з’явилися дві, і на цьому багато втратили обидві частини”. До цього необхідно додати, що таке рішення Української Національної Ради пояснювалося складністю міжнародної обстановки і внутрішніми суперечностями між гетьманом П.Скоропадським і В.Винниченком, який готував проти гетьмана повстання.

13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада схвалила Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, який являв собою тимчасову Конституцію:

#### Артикул 1. Назва.

Держава, проголошена на підставі права самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обминаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка.

#### Артикул II. Границі.

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною частиною бувших австрійських коронних країн Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (коматів): Спиш, Шариц, Земплин, Унг, Берг, Угоча і Мармароц, - як вона означена на

етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга.

Артикул III. Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального права голосування без ріжниць пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: "Західно-Українська Народна Республіка".

Немаловажне значення мало прийняття Тимчасового закону про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки:

"Українська Національна Рада на предложення державного секретаріату ухвалила тимчасовий закон про адміністрацію в республіці.

1. Всі закони і розпорядження бувшої австро-угорської монархії, оскільки вони не супротивні державності Західно-Української Народної Республіки, зостаються аж до зміни в

повній й на основі їх мається вести далі адміністрацію держави.

2. Всі урядовці і державна служба бувшої австро-угорської держави, коли зложать писемне визнання, що виконуватимуть службу іменем Західно-Української Народної Республіки, остаються аж до дальшого зарядження на своїм дотеперішнім урядовім становищі.

3. Ті адміністраційні уряди, які знаходяться в області Західно-Української Народної Республіки, підлягають державному секретаріатові у Львові, який видає рішення в тих справах, які підлягали бувшому австро-угорському міністерству.

4. Начальним повітовим органом політичної адміністрації є повітовий комісар, якого призначає й усуває державний секретар внутрішніх справ. Своєю владою обнімає цей комісар область усього політичного повіту. Він захищає інтереси української державности і протидіє всяким змаганням, направленим проти неї.

5. У справах публічної безпеки повіту підлягають повітові коменданти жандармерії українському державному повітовому комісарові.

6. Український державний повітовий комісар назначає аж до проведених громадських виборів у тих громадах, де зараз є потреба усунути дотеперішніх начальників громади.

7. Суди, пошти, телеграфи, залізниці, саліни й домени вийняті з під влади українських державних повітових комісарів”.

1 грудня 1918 р. було підписано попередній договір між ЗУНР і УНР у Фастові. В ньому було чітко заявлено, що "Західно-Українська Народна Республіка... має тверді наміри злитися найближчим часом в одну велику державу з Українською Народною Республікою, тобто виражає намір перестати існувати у вигляді окремої держави, а замість того ввійти зі всією своєю територією і населенням як складова частина держави в Українську Народну Республіку". Сучасний український дослідник М.Кугутяк відзначав, що новостворена держава займала біля 70 тис. км. кв. і зосереджувала 6 млн. населення.

Перший уряд ЗУНР очолив доктор Кость Левицький. Лонгин Цегельський - внутрішні справи, доктор Василь Панайко - закордонні справи, доктор Сидір Голубович - судові справи, Олександр Барвінський - освітні та віросповідні справи, полковник Дмитро Вітовський - військові справи, доктор Степан Баран - земельні справи, Антін Чернецький - праця і суспільна опіка, доктор Іван Коровець - здоров'я, Іван Мирон - шляхи, доктор Степан Федак - харчові справи, Ярослав Литвинович - торгівля і промисли, Олекса Пісецький - пошта й телеграф, доктор Іван Макух - громадські роботи.

У січні 1919 р. був створений новий уряд ЗУНР. До нього ввійшли: доктор С.Голубович - голова і секретар фінансів, торгівлі й промислу, доктор І.Макух - внутрішні справи, полковник Д.Вітовський - військові справи, доктор В.Панайко - закордонні справи, І.Мирон - шляхи і телеграф, С.Бурачинський - судові справи, доктор А.Артимович - віросповідальні справи та освіта, І.Мартинець - земельні

справи, М.Козаневич – праця, доктор Л.Цегельський – без портфеля. 13 лютого полковник В.Курманович зайняв посаду Д.Вітовського, а 10 березня доктор Лозинський замінив доктора Цегельського.

Першим президентом ЗУНР було обрано доктора Євгена Петрушевича.

ЗУНР, як вважають дослідники, будувалась на загальнодемократичних принципах, які були взяті за основу розвитку західноєвропейських держав. За силою національного руху західні українці не поступалися цим державам. Вони зуміли створити працездатний управлінський апарат, боєздатну Українську Галицьку Армію, яка за організованістю та дисципліною не поступалась європейським арміям.

Київ. 22 січня 1919 року. Був морозний день, дерева вкрилися інеєм. Софійська площа одяглася у килими, портрети Шевченка. Вимайстровано тріумфальну арку з боку Володимирівської площі на Софійську школу, арка була прикрашена гербами ЗУНР та УНР. В одинадцятій ранку під звуки оркестру примарширували військові частини, котрі стали імпалерами з усіх чотирьох сторін площі...

В Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель українських говорилося: "Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України – Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна.



Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...”.

30 січня 1919 р. часопис “Закон і право” опублікував історичні документи свята злуки УНР і ЗУНР. На сьогоднішній день вони представляють собою бібліографічну рідкість. В часописі вміщені Грамота Української Національної Ради про об’єднання ЗУНР з Великою Україною від 16 січня, вже згадуваний Універсал Директорії від 22 січня, а також резолюція, декларація і Універсал Трудового Конгресу України від 28 січня. У всіх цих документах Угорська Україна вважається складовою частиною Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії - найвищого органу УНР.

У Зверненні Трудового Конгресу України до народів усього світу було чітко заявлено, що “український сорокамільонний народ хоче вільним увійти в сім’ю народів світу й стати нарівні... Український народ не допустить, щоб хтось інший накидав йому свою волю. Ні силою міжнародних комбінацій, ні силою заліза ніхто не зможе примусити його зріктися своєї суверенності й свого права самому завести лад на своїй землі згідно з власним бажанням”.

Міжнародне становище молодої УНР було надзвичайно важким. 26 січня 1919 р. князь Фюрстенберг у листі до Відня так описав тодішнє становище УНР: “...Сьогодні мілітаривне положення є того роду, що навіть дальше існуванні України як самостійного і незалежного державного

організму є під сумнівом...". Хоч гірка, але правдива істина. Через 13 днів після Свята злуки у Київ вступили більшовицькі війська.

ЗУНР теж вела нерівносіильну польсько-українську війну, яку можна поділити на окремі етапи. На другому (березень – квітень 1919 р.) війна переросла в сутичку між українцями Галичини і польським військом. 60-тисячна армія генерала Йозефа Галлера відкинула УГА до річки Збруч. 16 липня військові відділи УГА переправились через Збруч у Східну Україну. Так закінчилась збройна боротьба ЗУНР, а попереду ще була боротьба дипломатична.

Делегацію УНР на Паризькій мирній конференції 1919р. представляли: Г.Сидоренко – голова, В.Панайко – заступник, О.Шульгин та А.Марголін – члени делегації. Окрему делегацію у галицьких справах представляли М.Лозинський та Д.Вітовський. Однак завдання, які були поставлені перед делегацією УНР на конференції, вона не виконала: територія ЗУНР була передана на 25 років під владу Польщі. “Головною причиною цього, - писав сучасний історик В.Яблонський, - було несприятливе міжнародне становище. Жодна з реальних тогочасних зовнішніх сил не була зацікавлена в існуванні державної України”. З таким твердженням неможливо не погодитися.

#### РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Борщак І. Карпатська Україна у міжнародній грі. – Львів, 1938.

Вегеш М.М. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках (Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету). – Ужгород, 1996.

Вегеш М. У міжнародній грі // Карпатський край. – 1991. – 19 лист.

Вегеш М. У листопаді 1918-го... Західно-Українська Народна Республіка // Срібна Земля. – 1993. – 27 лист.

Вегеш М. Політичні зв'язки Закарпаття і Галичини в 1918-1920-х рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. – Вип. 1. – Ужгород, 1996. – С.39-45.

Винниченко В. Відродження нації. У 3-х частинах. – Ч.1. – К., 1990.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.

Грушевський М. Новий період історії України. – К., 1991.

Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.

Гудуляк М. Перший листопад 1918 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. – К., 1993.

Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.І.Доба Центральної Ради // Прапор. - 1990. - № 12.

Історія українського війська. – Т.2. – Львів, 1936.

Жугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

Мандриш Я.І. Причини втрати української державності в західних і східноукраїнських землях в 1918-1921 рр. // Шоста

- Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 36-37.
- Мартос В. Перші кроки Центральної Ради. – К., 1973.
- Мірчук Ш. Перший листопад. – Торонто, 1958.
- Шолонська-Василенко Ш. Історія України: В 2-х томах. – Т.2 (Від середини XVII століття до 1923 року). – К., 1992.
- Яблонський В.М. Діяльність української делегації на Паризькій мирній конференції в 1919 р. // Поста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – С. 50-51.
- Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях. – Торонто, 1983.

## ЕТАП ДРУГИЙ

### УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ ПЕРІОДУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Утворення Карпато-Української держави - результат багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Однак, не можемо не вказати, що короткочасне існування автономного, а згодом самостійного Закарпаття (Підкарпатська Русь, Карпатська Україна) співпало з гострою політичною кризою в Центральній Європі, яка мала місце напередодні Другої світової війни. Закономірно, що міжнародний фактор робив свій відбиток на суспільно-політичні процеси, які відбувалися в Європі взагалі, Чехословаччині та Закарпатті - складовій її частині, зокрема. Незважаючи на складність тогочасної міжнародної обстановки, Закарпаття виробило автономні права й будувало свою державність у союзі з чехами і словаками.

8 травня 1919 р. Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 18 листопада 1918 р. на своїх зборах у Скрентоні висловились за включення краю до складу Чехословацької Республіки. І.Брейха був призначений тимчасовим адміністратором Закарпаття. Згідно з "Генеральним Статутом" чехословацький уряд зобов'язувався надати Підкарпатській Русі, як тоді називали наш край, найширші автономні права.

Працький уряд постійно зводив з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не “дозріли” до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямів, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права. Кінець вересня 1938 р. слід розцінювати як вирішальний момент у взаємовідносинах вищезазначених напрямків. Необхідно відзначити, що ще 2 вересня 1938 р. представники русофілів і нар>новців підписали декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив Е.Бачинський, передбачали приєднання Пряпівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах.

21 вересня 1938 р. в Празі відбулися переговори, в яких взяли участь Е.Бачинський, І.П’єшак, П.Коссей, С.Фендик, А.Бродій, Ю.Фелдешій, П.Жидовський, Ю.Ревай. Всі вони були депутатами чехословацького парламенту. Тоді ж Закарпаття відвідала делегація американських русинів у складі І.Попа, І.Янцишина і О.Геровського, яка “мала допомогти парламентарним представникам обох груп вирішувати актуальні політичні проблеми краю. Делегація, однак, не представляла американських русинів греко-католиків, які становили більшість русинів в США”. Саме тому ця делегація не виконала поставлених на неї завдань.

На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками двох напрямків були відновлені з метою

створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 р. була прийнята постанова про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Того ж дня представники русофільського блоку запропонували проект децентралізації державної і виконавчої влади, який складався із восьми пунктів. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли представники Центральної Руської Народної Ради, Першої Української Народної Ради, Автономно-Землеробського Союзу, Республіканської Землеробської партії, Руської Національно-Автономної партії, Соціал-Демократичної партії і Автономно-Землеробського Союзу Пряшівщини. Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На першому засіданні Ради був прийнятий Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Чехословаччини Я.Сирови звільнив з посади губернатора краю К.Грабаря і призначив І.Парканія. Останній в черговий раз наголосив на вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі. Тим часом представники двох напрямів обговорювали кандидатури на посади міністрів Підкарпатської Русі. Ю.Ревай запропонував запросити по троє членів з обох рад. Пропозицію прийняли. Українську делегацію очолив А.Волошин, москвофільську – Й.Камінський.

Аналогічні суспільно-політичні процеси відбулися в Жиліні, в ході яких словаки вимагали автономних прав.

7 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Я.Сирови задовільнив їх прохання і Й.Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Необхідно наголосити, що Я.Сирови, згідно 60 параграфу Конституції Чехословаччини, був повірений виконувати під час відсутності Е.Бенеша (емігрував 5 жовтня 1938 р. – Авт.) президентські функції.

11 жовтня 1938 р. сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій – лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Ю.Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняв С.Фенцик, а А.Волошин та І.П'єсак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє - українського напрямку.

Призначення А.Бродія прем'єр-міністром теж не стало несподіванкою, бо очолюваний ним напрям займав домінуюче становище в суспільно-політичному житті Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Необхідно також констатувати, що Автономно-Землеробський Союз, очолюваний А.Бродієм, від початку свого утворення в 1923 р., постійно на перший план висував головне політичне завдання – здобуття автономії, що було чітко зафіксовано як в програмі, так і в назві партії. У своїй статті “Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну Підкарпатську Русь”, опублікованій у 1935 р., А.Бродій писав: “Коротко скажу чого ми, автономісти, хочемо і за боремось: “Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному



договорі і Конституції Чехословацької Республіки... Повинні ми знати те, що жити і утримуватись в великій сім'ї народів вдасться нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо ми самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуваєте, що так, як до цих пір було, далі бути не може ні по Божому, ні по-людському, ні по природньому праву". АЗС, очолюваний А.Бродієм, різко зростав у кількісному відношенні. Наприкінці 30-х років він нараховував від 5 до 7 тисяч членів.

Автономний уряд А.Бродія провів три засідання (15, 18, 22-23 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств, було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С.Фенцик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів по встановленню кордону із Словаччиною, а Ю.Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. В центрі уваги третього засідання була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті, зокрема обговорювалось питання про зважене відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю. 23 жовтня 1938 р. відбулося

продовження третього засідання уряду А.Бродія, на якому прийняли рішення: "Область руських на півдні Карпат, відзначена мирними договорами як автономна одиниця, становить одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і братерським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілість і невіддільність цієї області визнали також і великі союзні і співдружні держави в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і приналежність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на основі права самовизначення всього корінного автохтонного населення по демократичним принципам: всенародним голосуванням".

А.Бродій і керівництво АЗС вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщину, що викликало незадоволення представників українського напрямку. Газета "Нова свобода" звинувачувала А.Бродія у сприянні антиукраїнським виступам. Прем'єр-міністр запевнив, що провокації будуть припинені, однак вони продовжувались. Мали місце випадки застосування сили. Досить швидко з'ясувалось, що А.Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під кличкою "Берталон". Чехословацька контррозвідка уважно стежила за діяльністю А.Бродія. 26 жовтня 1938 р. він був заарештований за порушення "Закону про охорону республіки".

Після арешту А.Бродія новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі чехословацьким уряд призначив А.Волошина - лідера українського напрямку в краї. Він у

присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить “народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної чи релігійної”. 27 жовтня в газеті “Нова свобода” було опубліковано звернення Української Народної Ради “До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Басарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали”, яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А.Волошина: “Ми віримо, - говорилося у зверненні, - що великий 50 мільйонний український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми”. Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватись на Німеччину, сподіваючись на її покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8714, або 1.60% населення. А.Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким “всім громадянам німецької

народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватись в "Німецькій партії" по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, яким і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом". Інженер Е.Ольдофреді, як представник німецької національної меншості, 27 січня 1939 р. був включений до списку майбутніх послів українського парламенту Закарпаття.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України розпустив всі політичні партії, які діяли на теренах краю. Приймавши таке рішення, А.Волошин дав дозвіл "заложити політичну партію під назвою "Українське Національне Об'єднання (УНО)". 24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф.Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М.Тулик – заступник, А.Ворон – генеральний секретар, В.Гренджа-Донський – редактор преси УНО, В.Комаринський – референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк – контролери, А.Штефан, М.Брацайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Ключурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Маруцак, Д.Попович, І.Климуш, М.Гупаловський - члени центрального проводу УНО. Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партії. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Уряд Карпатської України і УНО максимальну увагу приділяв виборам Сейму, які були призначені на 12 лютого

1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що “Легітимаційний листок про вибори” передбачав покарання “як провину тяжкою в’язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцєви листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листі кандидатів”. Цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що “результат недільних виборів... був так звичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але й приятелів Карпатської України”. Із 92,5 % населення, що взяли участь у виборах, 92,4 % проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: “Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – Авт.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: “Видиш нашу гордість, чужинце”. Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюдня”. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів.

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили

жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України - Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 р., що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Союму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: "Союм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада". Уряд А.Волошина планував відкриття Союму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Союму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Союм Карпатської України на 21 березня, але на прохання А.Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Союму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1938 р. А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було запропоновано “виконати акт незалежності а Празі, а ми тут зробимо, що буде треба”. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі 22 послы.

Сойм проходив в той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується “Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу”, прийнятому 10 лютого 1939 р.: “Народе

Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!". Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. "Карпатська Україна, - говориться в ньому, - складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства". Однак, цим наріччям не суджено було збутися.

Є всі підстави вважати Карпатську Україну державою у повному розумінні цього слова. Одним із атрибутів державності були Збройні Сили Карпатської України. Наприкінці 30-х років різко загострилась міжнародна ситуація. Безперевні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність проугорської "п'ятої колони", бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусили уряд А.Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

9 листопада 1938 р. в Хусті відбулися установчі збори ОНОКС (Організація Народної Оборони Карпатська Січ - Авт.), на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: "Оборона державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та шлекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержаної пропаганди та всестороння



підтримка правительства Підкарпатської Русі зокрема для удержування ладу та безпеки". Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією С.Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Д.Климуша. До штабу організації ввійшли І.Роман, І.Рогащ, С.Росоха. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Ю.Реваєм 10 листопада 1938 р.

Що ж являла собою Карпатська Січ в структурному відношенні? Головними органами Січі були Головна Команда і Рада у відповідності із Статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли адміністративний секретаріат і ревізійна комісія. Члени організації ділилися на:

- а) дійсні, які були прийняті командою в члени організації;
- б) благодійні, які надавали організації матеріальну або моральну підтримку;
- в) почесні, які мали заслуги перед українським народом.

Благодійних і почесних членів назначала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводилися організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити

форменний одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватися Статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялись на відділи. Кілька їх склали куш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Члени і посади позначались на рукавах і головних уборах форменного одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта.

Станом на 30 листопада 1938 р. команди Карпатської Січі були засновані у Воловому, Іршаві, Великому Березному, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві та Хусті. У кожному з названих округів до команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак лише лічені одиниці пізніше взяли участь у боях з угорським військом. Кількість виколених січовиків, або так званих дійсних членів Січі, не перевищувала двох тисяч. Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходились в Хусті.

У 1938 р. в Берліні відбулася зустріч представників ПУНу з керівництвом Карпатської Січі. Закарпатський осередок ОУН представляв Ю.Химинець. Мова йшла про створення військового штабу Карпатської Січі. Саме на цій зустрічі й були розподілені обов'язки між членами ПУНу. Цей штаб був нелегальним з двох головних причин: по-перше, статут Карпатської Січі давав право до неї вступати тим особам, які мали "краєву приналежність", тобто були громадянами Карпатської України (Чехословаччини); по-друге,

члени штабу були відомими діячами ОУН, яких розшукував польський уряд і вимагав їх видачі.

Військовий штаб спочатку очолював полковник М.Аркас, потім полковник Г.Стефанів. М.Чирський керував “Летючою Естрадою”, М.Михалевич і В.Олександрів відповідали за виготовлення плакатів, транспортів тощо. Поет і науковець О.Кандиба (Ольжич), який в ОУН займав посаду культурного референта, організував товариство письменників і мистецтвознавців “Говерля”, він же став координатором ідеологічної і політичної роботи в Карпатській Україні. З ініціативи О.Ольжича 10 грудня 1938 р. в Хусті було створено “Українське Еміграційне Бюро в Карпатській Україні”.

Я.Барановський (Борис, Лімницький) відповідав за матеріальну допомогу населенню й уряду А.Болошина: саме через нього відбувалися контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями. О.Сеник (Канцлер, Грибівський) не вірив у те, що Карпатська Україна вистійть, але “проявив всі свої зусилля, щоб поміч... була достатньою і своєчасна”. Генерал М.Капустянський був покликаний Проводом Українських Націоналістів для окремого завдання. Місцем його осідку була “амбасада” - приміщення, закуплене для справ ОУН представниками американської ОДВУ. Згідно з розробленим планом, М.Капустянський (Степовик, генерал, Низола) мав чекати подальшого розвитку подій. Залучалися до військових справ колишні генерали УГА В.Курманович і В.Петрів.

До штабу Карпатської Січі також ввійшли Р.Шухевич

(Щука), З.Коссак (Тарнавський), О.Карачевський (Свобода), Г.Барабаш (Чорний), Є.Врецьона (Волянський), М.Колодзінський (Гузар).

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хусту, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій. Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолив А.Дутка, шкільництва – А.Штефан, комунікацій – Ю.Ревай (паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ). Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниця, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров'я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями А.Волошина були призначені С.Росоха та І.Рогач. В гурдні 1938 р. секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став С.Ключурак, начальником департементу персоналом надкомісар М.Лацанич, начальником відділу пропаганди В.Комаринський, начальником департаменту законодавства і застережних справ М.Кочерган, директором фінансів С.Єфремов.

14 листопада 1938 р., тобто ще до прийняття Конституційного Закону від 22 листопада, рішенням Президії Ради міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до А.Волошина з приводу створення в Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її

компетенцію, звівши діяльність поліції до “служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв’язані з відкриттям уряду”. Начальником поліції було призначено надпоручника Ю.Білея. Серед завдань, які покладалися на поліцію, були: 1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, ворожими державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності переслідуванням всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками”. Начальник поліції Ю.Білей наказав “надати містові український характер... і до 15 грудня 1938 р. всі вивіски та написи в Хусті заготовити в українській мові”.

Автономний уряд А.Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 р. Верховний суд ЧСР почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура перебралася з Ужгороду до Великого Березного. 9 грудня 1938 р. Президія Верховного суду в Левочі прийняла розпорядження № 21.290-3/38, в якому вказувалось: “1) Після § 1-го Постійної Комісії з 2 жовтня 1938 р., ч.226 Зб. З і р. заряджую для поалагодження судової агенди про залишки судових округів, яких осідок зістався на землях відступлених Мадярщині, на час, поки не пройде до повної реорганізації судів, слідуєчі округні суди: Округний суд у Великому Березному.

Окружний суд в Нижніх Верецьких.

Окружний суд в Іршаві.

2) Після § 2 цитованого розпорядження Постійної Комісії заряджую для окружних судів, підпорядкованих краєвим судам, осідок яких лежить на землях забраних мадярами, слідуєчі краєві суди:

а) Краєвий суд в Великому Березному для окружного суду в Великому Березному і для окружного суду в Нижніх Верецьких для округу крайового суду в Ужгороді;

б) Краєвий суд в Хусті для окружного суду в Іршаві і окружного суду в Севлюші з округів краєвого суду в Берегові”.

Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 р. Газета “Нова свобода” повідомляла: “В Хусті буде ...вищий суд і вища державна прокуратурія. В Карпатській Україні будуть два краєві суди, в Хусті й Великому Березному. Окружних судів буде 10, а саме: у Великому Березному, Середнім (поки що в Анталовцях), Сваляві, Нижніх Верецьких, Іршаві, Севлюші, Хусті, Воловім, Тячеві й Рахові. На ведучих містах будуть українці, тільки в тих випадках, коли не буде кваліфікованих людей, будуть колишні чужинці. Рівночасно з цією новою організацією судівництва будуть зліквідовані суди прилеглих”.

16 січня 1939 р. автономний уряд А.Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної Прокуратурії, “Про становлення

осідків і обводів судів та урядів публічної обвини” та нормативний акт, пов’язаний із виконанням у краї “Закону про охорону республіки”. 21 лютого 1939 р. А.Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судівництва, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого. Про судівництво Карпатської України юрист М.Брацайко писав: “Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську засаду: справедливість є основою (фундаментом) держави. Ми мусимо стреміти до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути”.

Останній уряд А.Волошин призначив 14 березня 1939 р. До нього ввійшли: прем’єр-міністр А.Волошин, Ю.Ревай (закордонні справи), Ю.Перевузник (внутрішні справи), С.Ключурак (господарство), Ю.Брацайко (фінанси і комунікація), М.Долинай (здоров’я і соціальна опіка).

На Соймі Карпатської України А.Волошин, уже в ранзі президента, іменував новий уряд у складі: прем’єр-міністр і міністр закордонних справ Ю.Ревай, міністр внутрішніх справ Ю.Перевузник, міністр господарства і оборони С.Ключурак, міністр фінансів та комунікацій Ю.Брацайко, міністр здоров’я і соціальної опіки М.Долинай, міністр освіти й релігійних справ А.Штефан.

Рішення Сойму Карпатської України, про які вже йшлося вище, в черговий раз змінили державно-прововий статус Карпатської України. З цього часу, хоча в деякій мірі символічно, Карпатська Україна перестала бути складовою

частиною Федеративної Чехословаччини і стала незалежною державою. "Проголошення повної незалежності Карпатської України, - писав представник уряду А.Волошина в Празі В.Шандор, - було важливим державно-політичним актом, хоч не мало міжнародного визнання, бо на це не було часу. Воно було найвищим проявом волі населення згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу. У силі історичних умов поодинокі території України були довгими віками відокремлені від себе і від свого матірнього центру Києва. Всупереч тому Всенародні збори в Хусті в 1919 р., подібно як і парламент Західноукраїнської Народної Республіки в 1919 р., Національні Ради Буковини й Бессарабії в 1918-1919 рр. в своїх політичних рішеннях декларували свою соборно-державну єдність з центральною Україною. Такі прояви державності українців на всіх землях України демонструють серйозний міжнародно-правовий аргумент і силу державно-визвольної боротьби".

Отже, наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною, де проживала невелика гілка українського народу, яка проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та Румунії. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-Української



держави як другий, після визвольних змагань 1917-1920-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.

#### РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Болдизжар М. Закарпаття між двома світовими війнами. - Ужгород, 1993.

Вегеш М. Карпатська Україна (1938-1939): соціально-економічний і політичний розвиток. - Ужгород, 1993.

Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938-1939 рр.). - Ужгород, 1996.

Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. У загальноєвропейському контексті: В 2-х томах. - Ужгород, 1997.

Вегеш М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни. - Київ-Ужгород, 1998.

Гранчак М.І. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. - Т.2. - Ужгород, 1995.

Карпатська Україна в боротьбі. - Відень, 1939.

Карпатська Січ. - Ужгород, 1996.

Жосик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. - Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.

Організація Українських Націоналістів (1929-1954). - Вінніпег, 1995.

- Стерчо Ш. Карпато-Українська держава: З історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Торонто, 1965; Львів: За вільну Україну, 1994.
- Фляйшхауер Й. Пакт Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938-1939. – М.: Прогрес, 1991.
- Храпливий Є. Карпатська Україна в числах. – Львів, 1938.
- Шандор В. Спомини. – Т.1. Карпатська Україна 1938-1939. – Ужгород, 1996.
- Шандор В. Карпатська Україна – зфедерована держава. – Нью-Йорк, 1968.
- Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977.
- Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. – Книга перша. – Торонто, 1973; Книга друга. – Торонто, 1981.
- Якимович Б. Драма Карпатської України // Дзвін. – 1990. – № 11.
- Якимович Б. Карпатська Україна та її Збройні сили – Карпатська Січ (1938-1939 рр.) // Шляхом перемоги. – 1993. – 13 березня.

### ЕТАП ТРЕТІЙ

#### АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 Р. ПРО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

У ХХ столітті, про що вже йшлося, український народ мав кілька спроб, щоб здобути свою державність. Спроби 1917-20-х і 1938-1939 рр. досить детально висвітлені в історичній літературі. Однак, чомусь обходиться мовчанкою Акт 30 червня 1941 р., коли група радикальних українських націоналістів бандерівського крила на чолі з Ярославом Стецьком зробила спробу відновити державність на певній частині українських земель під охороною Третього Рейху. Ця подія постійно фальсифікувалася, а її організатори вважалися запроданцями народу, що прагнули повернути колесо історії назад. У колективній монографії “Історія Української РСР: короткий нарис” безпідставно твердилось, що “30 червня 1941 р. вони (українські націоналісти – Авт.) залили вулиці Львова кров’ю радянських громадян. При підтримці фашистів банди націоналістів чинили криваві розправи над мирним населенням західних областей республіки, знищували всіх, кого тільки підозрювали в співчутті Радянській владі, тримаючи тих, хто залишився, у постійному страхі”. Така оцінка Акту 30 червня 1941 року була характерна для всіх без винятку праць радянських істориків про Другу світову війну. Виняток становили, хібащо, дослідження зарубіжних вчених. Що стосується вітчизняної історіографії, то радикальні зміни відбулися тільки на початку 90-х років.

У 1991 р. в Івано-Франківську проходила наукова конференція “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія: історія, уроки, сучасність,” на якій були присутні відомі у наукових колах дослідники з даної проблематики. Поділилися своїми думками і безпосередні учасники тих подій. П.Дужий у своїй доповіді “ОУН – організатор збройних сил України” відзначив: “Епохальне значення в історії боротьби за українську державність має Акт 30 червня 1941 р., ...той великий Акт, який заманіфестував перед цілим світом, що єдиним господарем на українській землі є лише український нарід”. Змістовним був виступ відомого зарубіжного дослідника В.Косика. Вчений простежив відношення до Акту 30 червня двох ОУН - Мельника і Бандери. На його думку, мельниківці “вороже поставилися до цього Акту: їх позиція не змінилася й понині. Ця організація назвала тоді політику ОУН – Бандери “політикою блефів”. В.Косик чітко довів, що звинувачення А.Мельником прихильників С.Бандери у колаборанстві з німцями було безпідставним. Дослідник твердив, що “насправді ж у проголошенні нічого такого не було. Текст проголошення... був виготовлений у трьох примірниках. Один із них, із власноручними нотатками та підписом Я.Стецька, зберігся в архівах Києва. В ньому є лише ствердження, що Українська Держава буде співпрацювати з гітлерівською Німеччиною, яка “допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації”, а українська армія буде творитися (отже, якої ще нема), спільно з німецькою державою боротися “проти

московської окупації за Суверенну Українську державу і новий лад у цілому світі”. В.Косик довів, що факт невизнання німцями незалежності України призвів до боротьби українських патріотів в загонах УПА як проти фашизму, так і проти більшовиків. Відомий дослідник історії Другої світової війни переконаний, що “про Акт 30 червня 1941 р. можна написати велику працю”.

Інший зарубіжний дослідник Т.Гунчак писав, що Акт 30 червня 1941 р. “українське населення вітало з великим ентузіазмом”, а німецькі власті були поставлені перед доконаним фактом. Вчений підкреслив: “Дивлячись на ті події з історичної перспективи, можна твердити, що проголошення Крайового правління Української держави з усіма недосконаlostями цього Акту було поворотним пунктом в українській політиці”. Після проведених німцями арештів відомих українських провідників, “витворилась досить чітка ситуація: по один бік – український самостійницький рух під проводом Бандери, по другий – німецька окупаційна влада. Щодо групи Мельника, то й вона невдовзі розчарувалась у німецькій політиці і стала у виразну опозицію до Третього Рейху”.

З Т.Гунчаком погоджується Г.Васькович: “Німецька окупаційна адміністрація під контролем гестапо щораз більше вороже почала поводитися з нашим населенням, не даючи йому жодного віддыху після довгоочікуваного визволення від большевицької Росії. Тому для діючої політичної сили, якою була ОУН під проводом Степана Бандери, прийшло невідкладне питання нових форм боротьби пристосованих до

потреб часу. Щоб могли захистити себе і народ перед новим західним окупантом і одночасно відтиснути большевицькі партизанські відділи з української території, вирішено приступити до організування національних військових з'єднань залежно від політичного проводу ОУН". Таким чином, Акт 30 червня 1941 р. прискорив процес формування бойових відділів Української Повстанської Армії.

У 1991 р. видавництво української діаспори в Торонто і Нью-Йорку видало спогади активного учасника національно-визвольних змагань Дмитра Куп'яка "Спогади нерозстріляного". Автор пригадував: "У ніч на перше липня я ночував на хуторі біля села Убині у Г.Степаніва. Раненько приїхав ровером із села станичний ОУН і, дуже схвильований, домагався у господарів бачити мене. Увійшовши до хати, замість привіту, він одним віддихом виголосив: "Друже Весляр! (псевдо Д.Куп'яка – Авт.). Ми вже маємо свою державу. Вчора вечером передавали по радію зі Львова "Акт проголошення Української Держави". Створено Тимчасовий уряд. Слова станичного наповнили мене великою радістю. Наша віковічна мрія стала дійсністю". Раділи не тільки члени ОУН, щасливими були й прості люди: "Сину, яка я щаслива, що діждалась з вами цієї радісної хвилини. Нарешті сталося те, до чого ви так вперто стреміли, наражаючись на смерть".

Дмитро Куп'як детально пише про перетворення, які відбулися після проголошення Акту 30 червня: Провід революційної ОУН "створив адміністративну мережу на всіх звільнених від большевиків землях. Було створено обласні та

повітові центри, зоорганізовано міліцію, відновлено економічно-господарське життя, створено міські та повітові управи. Нестачу кваліфікованих фахівців у деяких відділах заповняли, тимчасово, менш кваліфікованими, але жертвенними людьми, які виконували із запалом і самопосвятою свої обов'язки. Вчорашній рахівник перебирав відповідальність за роботу фінансового відділу в повіті чи місті. Технік-електрик відповідав за справне функціонування електрівні. Кожний відчував, що тепер дуже важливо тримати лад та порядок і не допустити до анархії та безправ'я, забезпечити недоторканість державного майна, щоб воно не стало легкою наживою різних спекулянтів”.

Однак, необхідно відзначити, що крім української адміністрації, у великих містах були німецькі комендатури. “За наступаючою німецькою армією, - пригадував Д.Куп'як, - йшли т. зв. Айнзацгрупи (спецвідділи) політичної поліції, що склалися з 800-1000 вояків. На них було покладено очищення терену і ліквідація небезпечних для німців елементів. Відповідальним за “очищення терену” у Львові, шефом “айнзацгрупи Ц” був СС бригадир д-р Шингарт. Група бригадира Шингарта відповідає за знищення польських професорів у Львові з 3 на 4 липня 1941 році”.

Невдовзі після проголошення акту 30 червня 1941 р. фашисти розпочали масові репресії проти українських патріотів. Г.Васькович писав про “арештування голови тимчасового правління Ярослава Стецька та інших членів правління, 12-го дня після проголошення відновлення української держави у Львові, а ще перед тим арештували

Провідника ОУН Степана Бандеру в Берліні разом з іншими його співпрацівниками, членами Організації...". Сучасний зарубіжний історик і політолог П.Мірчук констатував, що "ще до захоплення Києва гестапо слідкувало пильно за "бандерівцями", які готувалися проголосити відновлення Української держави в Києві. Їх як членів "похідних груп", що входили до Києва, від перших днів переловлювало гестапо і розстрілювало у Бабиному Яру... "бандерівці" були першими жертвами німецького терору у Львові і в Києві...".

Така оцінка Акту 30 червня 1941 р. дається в зарубіжній історіографії та спогадах очевидців. Спробуємо більш детально зупинитися на самому процесі проголошення української незалежності та реакції на цю подію з боку фашистської Німеччини.

15 червня 1941 р. з ініціативи С.Бандери до німецького уряду був направлений меморандум ОУН, в якому доводилася необхідність співпраці України і Рейху. Керівники ОУН(б) заявили: "Цей меморандум... базується на переконанні, що весь цей комплекс питань важливий за своїми вагомими наслідками не тільки для України, але також для Німецького райху, і тільки таке рішення, яке відповідатиме історичним та народним інтересам України, завдасть також багато користі для Німеччини... Далше тут були висвітлені ті аспекти, які заторкують інтереси Німецького райху, але це не означає, що інтереси України мають бути другорядні. Бо українські націоналісти насамперед заступають інтереси власного народу. Навіть



якщо при вході в Україну німецькі війська спочатку будуть самозрозуміло зустрічати як визволителів, таке ставлення може швидко змінитися якщо Німеччина увійде на Україну без наміру відновлення Української держави і використання відповідних гасел. Без незалежної Української Держави новий порядок в Європі неможливий...”.

30 червня 1941 р. Голова Національних Зборів Я. Стецько підписав Акт відновлення Української держави, який швидко набув великого розголосу в Європі, зокрема, в Німеччині. Вважаємо за необхідне навести документ цілком: ”Волею Українського народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько - більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада zapewнить Українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб. На західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України – Києві з волі українського народу.

Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з

Націонал-Соціалістичною Великонімецькою, що під проводом Адольфа Гутлера творить новий лад в Європі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі.

Хай живе Суверенна Соборна Українська Держава! Хай живе Організація Українських Націоналістів! Хай живе Провідник Організації Українських Націоналістів Степан Бандера!  
Слава Україні! Героям Слава!”

І меморандум, і Акт відновлення Української Держави зробили справжній переполох серед урядових кіл Німеччини. І це, незважаючи на те, що під час оголошення Акту був присутній зв'язковий німецької армії Ганс Кох, який навіть вжив слова: “масте тепер Україну”. 1 липня 1941 р. Гроскопф рапортував у міністерство закордонних справ Німеччини: “Ця держава (Україна – Авт.) повинна бути незалежною також і економічно, і не мати свій економічний центр в Берліні. Вона мусить крім того мати власні збройні сили, які стануть гарантом німецько-українського союзу й зможуть зменшити тиск Росії. Щоб підкреслити вимогу мати для України цю важливу і сильну позицію, меморандум стверджує, що приклад новостворених держав, таких як Словаччина і Хорватія, не може служити моделлю для Великої України”. Такими були вимоги керівництва ОУН по

відношенню до Німеччини.

У зв'язку з тим, що С.Бандера був відсутній у Львові під час проголошення Акту 30 червня, у німецького командування виникла думка, що він взагалі не в курсі справи. 3 липня 1941 р. у Кракові відбулася зустріч державного підсекретаря Кундта, д-ра Феля, судді фон Бюлова, полковника Бізанца з німецького боку і Степана Бандери та його прихильників з другого. Наведемо окремі місця з розмови:

“Бандера: Ми вступили в бій, що розгортається нині, щоб боротися за незалежну і вільну Україну. Ми боремося за українські ідеї та цілі. Коли цей останній бій почався, я віддав наказ моїм людям здійснити все можливе, щоб можна було взяти участь у боротьбі разом із німецькими військами. Я дав розпорядження негайно організувати в окупованих німецькими військами районах адміністрацію та уряд країни. Я віддав цей наказ ще перед початком війни.

Кундт: Чи на основі ваших наказів вапі люди проголосили вас тимчасовим головою першого українського уряду на Західній Україні?

Бандера: Я віддав наказ, будучи головою Організації Українських Націоналістів (ОУН), тобто як провідник українських націоналістів, оскільки ця організація перебуває у проводі українського народу. Я говорю тут від імені ОУН як провідник українського народу. ОУН – єдина організація, що вела боротьбу, і вона має право на підставі теперішньої боротьби творити уряд.

Кундт: Це право належить німецькому вермахту і

фюреру, який завоював цю країну. тільки він має право призначити український уряд.

Бандера: Я хотів би ще раз ствердити і вяснити, що стосовно всіх наказів, які я видавав, я не покликався на жоден наказ ані на жодне порозуміння з будь-якою німецькою службовою інстанцією. Даючи всі розпорядження, я не спирався на жоден наказ, на жодну згоду німецьких чинників, а лише на мандат, що його я отримав від українців. Будівництво й організація українського життя можуть бути зреалізовані передусім лише українцями на замешканій ними території, і це може само собою статися тільки тоді, коли до цього будуть залучені українські фактори. Я є тої думки, що тимчасово це можливе в порозумінні з німцями.

Кундт: Тільки сам Адольф Гітлер вирішує, що там буде відбуватися”.

Після такої розмови слід було чекати, що незабаром послідує арешти. В одному з документів під грифом “Темна справа Рейху!” зафіксовано: “Як повідомлялось раніше, керівники українських націоналістів перебувають під домашнім арештом. Бандеру доставлено в Берлін. Провадиться його допит”. До цього додамо, що з 1939 по 1944 рр. Степан Бандера знаходився в ув’язненні. “Арештування Стецька, Степана Бандери і кілька десятків членів ОУН(б), - писав С.Горак, - викликало розгублення серед членства, насторожило організацію, але не довело негайно до зміни політики ОУН(б) супроти німців”. 6 липня 1941 р. “на зібранні передових громадян міста Львова, скликаних

проводом ОУН(б)...у висліді дискусії вирішено створити постійну раду, зложену з 13 осіб під головуванням д-ра Костя Левицького, який недавно повернувся із більшовицької тюрми. Вибране тіло проголошено Радою Сеньорів, а на почесного голову покликано однодумно Митрополита Андрея Шептицького. Подібно, як Акт 30 червня, Рада Сеньорів виникла з української ініціативи, а не з наказу чи дозволу Берліну чи Москви, як це мало місце з прилученням Західної України до УССР/СССР в жовтні 1939 р... Крім Костя Левицького до Ради Сеньорів увійшли о.Й.Сліпий, о.Гаврило Костельник, о.Юліан Дзерович, радник Юліан Федусевич, дир.Іван Филипович, нотар Роман Заячківський, проф.Лука Турчин, проф.Ярослав Білецький, д-р Олександр Бариняк, інж.Ярослав Стефанович, проф.Володимир Радзикович, д-р.Степан Дмуховський. У дальшому членство Ради збільшено до 45 осіб. Середній вік членів ради 42 роки. Рада визнала Акт 30 червня, але рівночасно виматала примирення внутрі ОУН. На жаль цей заклик не завершився успіхом. Після ліквідації управління Стецька, рада Сеньорів залишилася самотнім українським репрезентантом супроти німців і тому зайшла потреба вияснення її відношення до армії і німців”.

Реакція Німеччини на активізацію національно-визвольного руху на західноукраїнських землях була однозначною. На початку серпня 1941 р. представник німецької влади у Львові заявив: “1) Німці прийшли на Схід як окупанти. Галичина приєднана до Райху, вона стає п’ятим дистриктом ГГ (Генерального Губернаторства – Авт.), у

кожному відношенні таким самим, як чотири давні дистрикти. Ніяких окремих справ ані дистрикт як такий, ані населення дистрикту, зокрема українці, не будуть мати...

3) Організація українців можлива єдино тільки в формі допомогових комітетів...".

Під впливом подій, що мали місце в Галичині, активізувався національно-визвольний рух на Великій Україні. Яскраву сторінку в його історії посідає діяльність українських патріотів по видавництву газети "Українське слово" в Києві. Дослідник цього питання Ю.Бойко відзначив: "Початково "Українське слово" друкувалося на Фундуклівській вулиці номер 19, пізніше на Бульварно-Кудрявській, 24 і використало для газети технічно-друкарські засоби, які чудом не були знищені. Редактором "Українського слова" став член ОУН Іван Рогач, коло нього купчилися - І.Ірлявський, П.Олійний, О.Оршан-Чемеринський, Яковенко, О.Штуль, М.Ситник та інші. 22 жовтня до них прилучилася О.Теліга. Наклад часопису коливався між 20 і 50 000 примірників, отже, ставав він справді формівником свідомості й діяльності українців у Києві й поза його обширом, наскільки вдавалося просунути кольпортажу в інші місцевості.

Розмір газети був чотиристорінковий. До того нерегулярно виходив додаток "Література і мистецтво", редагований М.Ситником, згодом, замість цього додатку, стала виходити газета "Літаври", редактором яких стала О.Теліга. Їх появилось всього-навсього чотири числа".

Як "Українське слово" ставилося до окупаційних властей?

Необхідно погодитись з твердженням Ю.Бойка, що “Українське слово” перебувало під контролею німецького цензора. Це автоматично зобов’язувало до вміщування військових вісток з Головної Квартири німецької армії. До цього іноді подавалися офіційні з німецько-військової сторони статті... На сторінках “Українського слова” “не знайшлося місця” для фотографій політичних діячів III-го Райху. Зате у приміщенні “Українського слова” висів плакат: “Тут говорили лише по-українськи”. На стінах редакторських кімнат висіли портрети Петлюри, Коновальця, полк.Мельника і національний тризуб.

З великою сміливістю ставила газета основні духовні проблеми українства і практичні завдання для підтримки Української держави. Цензура спочатку не наважувалася скрізь уживати цензорського олівця, і матеріали, позначені українською духовою національною суверенністю щоразу з’являлися на сторінках газети. Пізніше, десь у листопаді-грудні змінено цензора, загострено цензурний тиск, однак редактори вирішили далі йти всупереч цензурним вказівкам. В першій половині грудня 1941 р. гестапо арештує членів редакції й розстрілює їх. Олену Телігу заарештовано 9-го лютого 1942 року, а розстріляно, згодом, 17-го лютого”.

Чи були в керівників ОУН підстави сподіватись на суттєву підтримку власної політики з боку Німеччини? На жаль, переважна більшість верховодів Третього Рейху на чолі з самим фіюером, виступала відкритим противником української державності. Однак, окремі гітлерівські високі чини, зокрема Альфред Розенберг, притримувався

протилежної думки. Ще напередодні радянсько-німецької війни, 20 червня 1941 р. він виголосив промову перед найтіснішим колом осіб, знайомих зі східною проблемою. Детально проаналізувавши українську історію з давніх часів, Розенберг дійшов висновку, що українці постійно вели боротьбу проти різноманітних загарбників, особливо проти Росії. Він заявив: "...Московитська держава аж ніяк не повинна розглядатись як дружня, а як така, що є смертельним ворогом Німеччини, отже, і Української держави. Україна буде, таким чином, постійно потребувати захисту великої держави, і цією силою, буде, зрозуміло, Німеччина". Український народ, за глибоким переконанням Розенберга, це народ, який буде вести боротьбу проти будь-якої окупації. Тому "є ж різниця: одержимо ми через кілька років 40 мільйонів чоловік, які будуть з нами добровільно співпрацювати, чи будемо змушені ставити біля кожного селянина солдата". Даючи інструкції рейхскомісаріату, Розенберг 20 вересня 1941 р. закликав: "Ми за обставини, що реально склалися, повинні уникати всього того, що ще може зачепити українські національні почуття. Для цього ми зобов'язані проводити у всіх стосунках позитивну українську політику... В противному випадку виникне загроза, що наша політична ідея не буде досягнута і німецька кров проллється марно".

Звичайно, що не щира любов Розенберга до українського народу та його державності викликала появу таких думок. Цей високосановний діяч Третього Рейху вмів неслогано плести інтриги на міжнародному рівні, однак він



був політиком-реалістом, який розумів, що тільки при допомозі зброї успіху досягти не вдасться. Що стосується ООН, то члени цієї організації вже з середини 30-х років плекали надії на Німеччину, як силу, що здатна розгромити СРСР, а тому не виключено, що провідникам ООН були відомі думки окремих політичних діячів Німеччини.

Орієнтація ООН на Німеччину була не “політикою блефів”, а спробою з допомогою цієї держави, яка була “меншим злом”, звільнитися від більшовизму – “зла значно більшого”. Переконавшись, що фашистам Україна потрібна виключно як сировинна база, ООН почала створювати власні збройні заgonи, які в 1942 р. вилились в могутню силу – Українську Повстанську Армію. Бойові відділи УПА протягом всієї Другої світової війни вели нерівну боротьбу проти фашистських і радянських військ, яких вважали загарбниками своєї землі. Коли в червні 1944 р. був виданий “Універсал Української Головної Визвольної Ради”, у ньому згадувалось і проголошення незалежності України 30 червня 1941р. “Ти (український народ – Авт.) заявив перед світом свою волю жити вільним державним життям у відродженій Україні. На сторожі цієї волі Ти поставив - від карпатських верхів по Дон і Кавказ - збройні кадри своїх синів – українських повстанців”.

#### РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Васькович Г. Роман Шухевич провідник повстанських військ.  
– Торонто, 1966.

Вегеш М., Король І. Біля джерел повстанської армії: Історичні нариси. – Ужгород, 1996.

Вегеш М., Сміян К. Нариси історії національно-визвольного руху в Галичині та Волині напередодні і в роки Другої світової війни (1939-1944). – Ужгород, 1998.

Вегеш М. Акт відновлення української державності 30 червня 1941 року // Молодь-Україні (Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету). – Т.9.-Ужгород, 1996. – С.80-86.

Горак С. Українці і Друга світова війна: Досвід співпраці з Німеччиною 1941-1942// Український історик. – 1979. - № 1-4. – Рік XVI. – С.28-32.

Гунчак Т. Україна. Перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993.

Дужий Ш. ОУН – організатор збройних сил України // Матеріали наукової конференції “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)”. – Стрий, 1993. – С.33-36.

Косиш В. Проблематика історії ОУН і УПА // Там само. – С. 24-29.

Косиш В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.

Культурне життя в Україні. Західні землі: Документи і матеріали. – Т.1. –К.: Наукова думка, 1995.

Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Книга 1. –Львів, 1993.

Шилішів І., Мазур О. Уроки та історичне значення Акта проголошення Української Державности 30 червня 1941 року

//Матеріали наукової конференції “Організація Українських  
Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки,  
сучасність). – Стрий, 1993. –С.87-88.

## ЕТАП ЧЕТВЕРТИЙ І ОСТАННІЙ

### УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА

60-ті роки нашого століття характеризувалися деяким пом'якшенням комуністичного режиму в Україні. Саме тоді з'явилася більш-менш сприятлива нагода для розвитку процесів українізації та демократизації тогочасного суспільного життя. Звичайно, мова не йшла про радикальні зміни панівної комуністичної командно-адміністративної системи. На 60-ті роки припадає поява перших дисидентів, які почали відкрито критикувати політику уряду й вимагали суттєвих демократичних перетворень. У їхніх перших рядах були Ліна Костенко, Василь Симоненко, Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус та ряд інших. Однак швидко з'ясувалося, що імперський уряд не збирається йти на суттєві поступки дисидентам, а тому почалося гоніння на них, яке завершилося арештами та судовими процесами. Повне згорання демократичних процесів припадає на так звану "еру Щербицького", котрий замінив на посаді першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста. Саме з іменем Щербицького пов'язане систематичне й тотальне гоніння на вільнодумців та "українських буржуазних націоналістів".

Як і з кого зароджувався новий етап національно-визвольного руху, яка була його програма? На початку 60-х років ініціатори нового руху вважали за можливе створення нової партії, як альтернативної КПРС-КПУ. Цю партію вони назвали Українська робітничо-селянська спілка (УРСС). Л.Лук'яненку було доручено розробити розширений проєкт програми цієї партії. Уже сам факт, що організатори назвали

свого спілку партією свідчить про те, що вони вступали в протиборство з офіційною доктриною, яка визнавала панування в Радянській імперії тільки однієї партії. Організатори УРРС, які притримувалися різних думок щодо програми, в одному сходилися: всі вони були переконані, що вихід із сучасного безправного політичного і злиденного економічного становища громадян України полягає у завоюванні національної незалежності. Новий етап національно-визвольного руху розпочався в нових умовах, тому він має ряд нових особливостей як відносно розуміння кінцевої мети (якою повинна бути самостійна Україна), за яку люди підіймуться на боротьбу, так і в галузі безпосередніх завдань і тактики боротьби.

Організатори партії поставили перед собою завдання боротьби за таку Україну, яка високо забезпечуючи матеріальні і духовні потреби своїх громадян на ґрунті незалежної економіки, розвивалась би у напрямку до демократії, і по-друге, у якій би всі громадяни дійсно користувались політичними свободами і визначали напрямок економічного і політичного режиму України. Вони з сумом констатували, що як на заході, так і на сході, колонізатори намагалися ліквідувати українців як людей окремої нації. Особливо широко ці колонізаторські заходи проводилися російським урядом, широко проводилася русифікація.

Ідея створення самостійної України здавна захоплювала світлі голови української нації і український народ завжди бажав і при нагоді відчайдушно боровся за самостійність, з якою він пов'язував всі свої надії на краще долю. "Вся

історія України, - говориться в програмному документі, - свідчить про те, що прагнення до самостійності розвивається все ширше, боротьба стає все запеклішою. Програма боротьби за самостійну Україну ділиться на два етапи. Перший етап цієї боротьби – це боротьба за демократичні свободи, за політичні права. Всі народи Радянського союзу стогнуть під ярмом рабської неволі. Це ярмо вже старе, і український народ разом з іншими народами СРСР скоро розіб'є його на тріски. Свобода прийде так само неминуче, як неминучим є розвиток індустрії і піднесення продуктивності праці, як неминуче змінюються виробничі відносини відповідно до змін продуктивних сил, як неминуче проходить день за ніччю". Ідеї УРСС – це ідеї національної незалежності і свободи на ґрунті марксистських ідей свободи, рівності і необмеженої влади партійного центру, яка тримається на силі. Вони проголошували справжнє народовладдя проти лицемірного базікання про демократію.

Другий етап боротьби буде вихід України із Союзу і утворення самостійної держави. "Боротьба за самостійність ведеться і зараз, - говориться в документі, - але до завоювання політичних свобод силою обставин вона має обмежений характер. Самостійна Україна після зовоювання політичних свобод і демократизації суспільно-політичного життя потрібна тільки тому, що лише при наявності самостійної української держави український народ зможе повністю використовувати для себе багатства своєї землі. Ніякий розвиток демократії не може допустити велику різницю між життєвими рівнями різних частин однієї ж і тієї ж держави. Тому ніколи

Україна у складі Союзу не розвиватиметься темпами, які відповідали б її можливостям, і тому ніколи у складі Союзу українці не житимуть відповідно до своїх багатств”.

Отже, ми бачимо, що УРСС визначила свою стратегію, кінцеву мету боротьби і вказала на тактичні форми боротьби за досягнення цієї мети. Хоч збори УРСС відбулися нелегально і програма партії була передана її членам з умовою її знищення після прочитання, ніхто її не знищив і вона стала основним звинуваченням під час суду над учасниками цього руху.

Проти більшості заарештованих було висунуто звинувачення в “антирадянській агітації і пропаганді”, і навесні 1966 р. під час серії судових процесів 20 чоловік були засуджені у Львові, Києві, Луцьку, Тернополі, Житомирі та Івано-Франківську на різні строки покарання. Серед засуджених опинилися М. і Б.Горині, М.Осадчий, В.Мороз, П.Заливаха та ін.

Репресії 1965-1966 рр., посилення ідеологічного тиску на інтелігенцію замість бажаного знищення інакомислення дали зворотний результат. Активізувалася видавнича діяльність. Величезний резонанс викликали “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І.Дзюби, “Лихо з розуму” В.Чорновола, “Собор у риштованні” Є.Сверстюка, статті В.Мороза “Репартаж із заповідника імені Берія” і “Серед снігів”. У 1970-1972 рр. вийшли шість номерів “Українського вісника”, головним редактором якого був В.Чорновіл. Поява журналу була важливою подією для дисидентського руху, оскільки сприяла його організаційній консолідації. В 1967 р.

органами КДБ була викрита підпільна політична організація “Український національний фронт” на чолі з З.Красівським. Восени 1970 р. був засуджений на 14 років ув’язнення, таборів і заслання В.Мороз. Найважливішою подією цього часу стала трагічна загибель художниці А.Горської, людини, яка своєю громадською позицією та авторитетом серед інакодумців викликала різке незадоволення властей.

Незважаючи на встановлення жорстокого репресивного режиму в Радянському Союзі та Україні, дисидентський рух не тільки не припинився, але, навпаки, досяг свого найбільшого піднесення. Особливо цьому сприяло підписання знаменитої Гельсінської угоди, згідно з якою СРСР зобов’язувався шанувати права людини. Незабаром за цим утворився цілий ряд організацій по сприянню виконанню Гельсінських угод. Одна з них виникла на Україні. Левко Лук’яненко пригадував: “...У вересні 1976 року Микола Руденко запропонував створити Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод. Я пристав на пропозицію, побачивши в ній смілий і політично вельми прозорливий крок. Після початкової акції фундаторами групи захотіли стати й молоді люди Микола Матусевич та Мирослав Маринович, а також мої старі побратими Олекса Тихий та Іван Кандиба. Таким чином нас стало 10 осіб: Бердник, Григоренко, Матусевич, Маринович, Мешко, Руденко, Строката, Тихий”. Через деякий час до групи влилися Василь Стус, Надія Світлична, Вячеслав Чорновіл, Святослав Караванський, Данило Шмурук, Юрій Шухевич та ряд інших (усього 37 чоловік).



Необхідно погодитись із твердженням Ореста Субтельного, що “Українську Гельсінську групу відрізняли від попередніх дисидентів дві важливі риси. Перша полягала в тому, що група являла собою відкриту громадську організацію, яка вважала, що має законне право на існування... Іншою безпрецедентною рисою були контакти з аналогічними групами по всьому СРСР з метою “інтернаціоналізувати” захист громадських і національних прав”.

Головним програмним документом організації була “Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод”, в якій була чітко визначена її мета: “1. Сприяння ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини. Домагатися, щоб міжнародно-правовий документ став основним у відносинах поміж особою і Державою. 2. Виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню і гуманітарних статей прикінцевого акта Наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. 3. Домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватися підсумки виконання Гельсінських угод, Україна, суверенна європейська держава і член ООН, була представлена окремою делегацією. 4. З метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитувати в Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агенств тощо”.

Своїм головним завданням УГГ вважала “ознайомлення урядів країн-учасниць і світової громадськості з фактом порушень на території України”. Важливе значення мав той пункт “Декларації”, в якому говорилося, що УГГ буде “вивчати факти порушення прав людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках”, а в основу своєї діяльності ставитиме не політичні, а гуманітарно-правові мотиви. З усього вищесказаного випливало, що “Деларація” УГГ цілком протирічила політиці, яку провадили кремлівські керманічі та їхні українські слуги, які й гадки не мали притримуватися міжнародних угод, прийнятих в Гельсінкі.

Незабаром відбулися нові арешти. “5 лютого 1977 року, - писав Л. Лук’яненко, - арештували Руденка і Тихого, у квітні-Мариновича і Матусевича... 12.12.1977 року арештували мене”. У вирокі Судової колегії в справах Чернігівського обласного суду від 20 липня 1978 року констатувалося, що “протягом 1976-1977 років з вказаною метою Лук’яненко особисто, а також з участю інших осіб систематично виготовляв, зберігав та розповсюджував документи, в яких містяться наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний та суспільний лад”. Переважна більшість членів УГГ була ув’язнена строком на 10-15 років позбавлення волі, й тільки деяким вдалося емігрувати за кордон.

Та навіть перебуваючи в таборах, члени УГГ не припинили боротьби. Влітку 1979 р. 18 українських політ’язнів написали “Звернення”, в якому закликали світову громадськість і президента Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) поставити в ООН питання про вихід

України зі складу СРСР. Необхідність такого кроку вони мотивували такими обставинами: “Як державна нація Україна не визначає свій політичний розвиток і не провадить належної ні внутрішньої, ні зовнішньої політики. Всупереч національним інтересам Україна включена до російської політичної системи з її імперіалістичним прагненням до світового панування і супроти своєї волі українськими природними і людськими ресурсами збільшує індустріальну і військову потужність імперії і тим самим збільшує міжнародне напруження і загрозу нової світової війни, що може завдати нещасному народові ще більшого лиха, ніж голод в 1933 році”. “Звернення”, яке підписали ув’язнені члени УГГ С.Бабич, А.Берничук, І.Гель, Л.Лук’яненко, М.Руденко, О.Бердник та ін., завершувалося надією, що президент СКВУ прикладе всі зусилля “для виходу України з т.зв. СРСР і створення самостійної Української держави”.

УГГ, а пізніше Українська Гельсінська Спілка (УГС), починаючи від свого виникнення і до реорганізації в Українську Республіканську партію (УРП), ні на мить не припиняла боротьби. У 1985 р., коли в СРСР почалася так звана “сра Горбачова”, керівництво УГС вважало своїм головним завданням “негайно йти до трудящих, до робітників і вгамувати їхню спрагу”. Угеесівці були переконані, що “в суспільстві вже багато людей визріло достатньо, аби стати поруч з нами”.

У грудні 1990 р. Всеукраїнська Координаційна Рада УГС створила групу для вироблення концепції реорганізації УГС в політичну партію. До речі, УРП була першою

політичною партією в Україні, яка була офіційно зареєстрована. Проект програми Української демократичної спілки (таку назву тепер набула УГС) детально знайомив з головною метою і загальними засадами організації. В ньому недвозначно було зафіксовано, що “українці, незалежно від країни проживання, зацікавлені в боротьбі за звільнення України з колоніального ярма і створення своєї незалежної держави, бо тільки державна незалежність спроможна надати необхідні умови для нормального розвитку нації та продовження нашого роду із віку у вік”.

Станом на квітень 1990 р. УГС мала 28 філій, 19 осередків, 2300 членів. Членами УГС крім українців, були росіяни, євреї, вірмени, угорці, молдавани, татари, поляки, білоруси. На той час це була найбільш масова політична організація в Україні, яка стояла в опозиції щодо КПРС, урядових структур. У своїй доповіді на з'їзді УГС Л. Лук'яненко підкреслив: “УГС виконала величезну працю і досягла вельми багато, але, позаяк перед нею стоять ще більші завдання і хотілося б їх розв'язати невідкладно, а це не вдається, то розрив між бажанням і об'єктивною неможливістю породжує почуття незадоволення. Це почуття творче, і хай воно супроводжує партію і підштовхує її до активної діяльності й завзятішої боротьби за свої цілі!

Уперед, хто не хоче конати,  
Статись трупом, гнилим, живучи,  
Сміле слово – це наші гармати,  
Світлі вчинки – це наші мечі!”

Так була на основі УГС створена Українська Республіканська партія, яка поставила перед собою найголовніше завдання: добитися незалежності України. І в тому, що Україна виробила незалежність, немала заслуга тисяч членів цієї партії.

Закарпатська організація УГС започаткувала свою діяльність в липні 1988 р. За особистим завданням тодішнього голови УГС Олега Шевченка (Левко Лук'яненко ще був у в'язниці) закарпатський політ'язень О.Орос приступив до створення організаційної сітки УГС в нашому краї. Цікавим у цьому відношенні є лист В.Чорновола до О.Ороса: "Пане Олександр! Якось так сталося, що Закарпаття залишилося поза увагою сітки. Уже навіть у Сумах чи Житомирі є організації, а у славній Карпатській Україні - тільки декілька членів УГС, що самі нас знайшли. Отож чи не взялися б Ви за створення Закарпатської філії? Кращої кандидатури годі знайти... З повагою В.Чорновіл".

Вибори до Верховної Ради УРСР у березні 1990 р. показали, що позиції Народного Руху України (який до виборів не був зареєстрований, що ускладнювало висунення кандидатів) не сході і півдні республіки слабкі. В цілому по Україні Демократичний блок, в якому основною силою був Рух, завоював ¼ мандатів, на основі чого було створено парламентську опозицію - Народну раду. При цьому у трьох західних областях: Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській Рух одержав повну перемогу, а компартія в радах перейшла в опозицію.

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Декларація визнала необхідність побудови правової держави в Україні. Вона стала початком великих змін у нашій країні. В її основі – сучасне розуміння суверенітету народу як багатогранного питання, вона не обмежується проголошенням права українського народу вирішувати свою долю, а визначає сучасне комплексне наповнення цього права – верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади держави в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх стосунках.

У серпні 1990 р. Верховна Рада України прийняла закон про економічну самостійність республіки, у червні 1992 р. вона вирішила встановити свою юрисдикцію над всіма підприємствами України... Однак в столиці радянської імперії почалися події, які викликали резонанс не тільки в Росії. 19 серпня у Москві розпочався заколот: було створено антиконституційний Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС, більш відомий за російською аббревіатурою ГКЧП). Заколотники ставили однією із цілей зірвати підписання нового союзного договору, призначеного на 20 серпня. В Україні заклик Л.Кравчука та очолюваної ним президії Верховної Ради до спокою і витримки свідчить про очікувальну позицію. Керівництво ЦК КПУ фактично опинилося на боці заколотників і цим себе остаточно дистредитувало.

Перипетії у Верховній Раді детально описали українські вчені В.Кремень, Д.Табачник і В.Ткаченко у змістовній

монографії “Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду” (К., 1996). Наведемо з неї окремі місця: “Опівдні 24 серпня 1991 року в українському парламенті було припинено докучливі дебати з процедурних питань і перейдено до наступного пункту порядку денного: проголошення незалежності України. Зал засідань перетворився на “вавілонське стовпотворіння”. Не залишалось нічого іншого, як оголосити перерву на 20 хвилин. Депутати демократичного блоку чи не бігцем піднялися на третій поверх, тоді як депутати комуністичного блоку спустилися до кінозалу в підвальному поверсі. Саме від останніх залежали результати голосування, оскільки з 450 парламентських місць їм належало 239.

Атмосфера в кінозалі була емоційною. Тільки за два дні до цього путч у Москві було перетворено на фарс. Борис Єльцин набув фактично диктаторських повноважень і багато хто з членів Компартії України очікував репресій проти комуністів. Одночасно “група 239” вже протягом кількох місяців перебувала під жорстоким пресингом українських націоналістів, які домагалися проголошення незалежності. Перспектива відокремлення від СРСР і лякала, і обнадіювала... Отож і після гарячих дебатів у кінозалі Верховної Ради України ситуація теж стала прояснюватись. Підсумок підбив Станіслав Гуренко – перший секретар Компартії України, - повільно проголосивши російською мовою: “Сегодня мы должны проголосовать за независимость, потому что, если мы этого не сделаем, то окажемся по уши в дерьме”. Можливо, то було востаннє,

коли його депутати лояльно погодилися з ним. Далі питання було поставлене у парламенті на голосування і 392 депутати проголосували за незалежність України, лише четверо – проти”.

Акт про незалежність України був підтриманий референдумом 1 грудня 1991 р. Разом з проведенням референдуму в Україні впроваджувався новий інститут влади – президентське правління, хоч основні функції президента не були визнані і не була встановлена вертикаль управління. І так, в Україні був законодавчий орган – Верховна Рада і виконавчий – Президент держави. Напочатку не було вирішено, яка форма президентського правління – президентська чи парламентська, чи змішана. Як законодавчий орган, так і президент включалися у механізм реалізації державотворчого процесу. На перших президентських виборах впевнено переміг Леонід Кравчук, набравши 61.6 % голосів. Необхідно погодитись з авторами колективної монографії “Історія України” (К., 1997), що “маючи такий кредит довіри, можна було розпочати реформи. Однак своєрідною “платою” за поворот частини КПУ до ідеї незалежності стало збереження при владі номенклатури, котра навіть залучала до своїх лав деяких представників опозиції. Оскільки ж процес державотворення не супроводжувався реформами, у перспективі це вело до певної дискредитації ідеї незалежності”.

За грудень 1991 р. незалежність України визнали 68 держав. На другий день після референдуму про визнання нашої держави оголосили Канада і Польща, 3 грудня -



Угорщина, 4 грудня – Латвія і Литва. 5 грудня до них приєдналося одразу п'ять країн – Аргентина, Болгарія, Болівія, Росія і Хорватія. 25 грудня Україну визнали США. Впродовж 1992 р. 64 держави світу визнали Україну. Такими були перші кроки України на шляху до незалежності.

За роки з часу проголошення незалежності України сталися зміни справді історичного характеру. Головне полягає в тому, що з становленням власної державності виникли передумови для динамічного національного розвитку, особистої самореалізації кожної людини. На цьому шляху розбудови Української держави зроблені тільки перші кроки. Майбутнє залежатиме від подальших дій держави, політичних і громадських сил, кожного громадянина. Стратегічна мета суспільства полягає в утвердженні демократичного ладу, в побудові правової держави. Тільки після розбудови та зміцнення держави будуть створені необхідні умови для розвитку людини, відродження національної культури, здійснення широких економічних реформ, входження України в Європейське співтовариство рівною серед рівних держав.

#### РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. – К., 1991.

Боднар Б.Л., Вегеш М.М., Худянич В.І. Історія української державності (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв). – Ужгород, 1996.

Декларація про державний суверенітет України. – К., 1990.

Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? // Сучасність. –1968.

Історія України (Під заг. Ред. Академіка В.А.Смоля). – К., 1997.

Конституція України. – К., 1996.

Кравчук Л. Останні дні імперії... Перші кроки волі. – К., 1994.

Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду. – К., 1996.

Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. – К., 1998.

Литвин Ю. Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: У 3-х тт. – Мюнхен, 1983.

Лук'яненко Л. Не дам згинуть Україні!. – К., 1991.

Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. – К., 1991.

Малик Я., Вол Б., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995.

Орос О., Вегеш М. В боротьбі за свободу України (Політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу). – Ужгород, 1996.

Соборність України: історія і сучасність (Під ред. В.І.Кононенка і М.В.Кугутяка). – Івано-Франківськ: Плай, 1999.

Українська Гельсінська група 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто, 1983.

Чемерис В. Президент. – К., 1994.

## ГОЛОВНІ ПОДІЇ

### В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ХХ СТ.

- |                                 |   |
|---------------------------------|---|
| 1917, 23-27 лютого              | Лютнева буржуазна революція в Росії   |
| 1917, 4 березня                 | Утворення Української Центральної Ради  |
| 1917, 6-8 квітня                | Всеукраїнський національний конгрес   |
| 1917, 10 червня                 | I Універсал Центральної Ради  |
| 1917, 3 липня                   | II Універсал Центральної Ради   |
| 1917, 25 жовтня                 | Більшовицький переворот у Петрограді  |
| 1917, 7 листопада               | III Універсал Центральної Ради  |
| 1918, 11 січня                  | IV Універсал Центральної Ради   |
| 1918, 29 квітня                 | Ухвалення проекту Конституції УНР,<br>обрання Президентом УНР<br>М.Грушевського. Всеукраїнський<br>хліборобський з'їзд: проголошення<br>Павла Скоропадського гетьманом<br>України |
| 1918, 1 листопада               | Українське національне повстання у<br>Львові  |
| 1918, 9 листопада               | Проголошення ЗУНР   |
| 1918, 13 листопада              | Утворення Директорії  |
| 1918, 19 грудня                 | Вступ Директорії до Києва   |
| 1919, 22 січня                  | Проголошення в Києві Акта злуки УНР<br>і ЗУНР   |
| 1919, грудень-<br>1920, квітень | Перший "Зимовий похід" військ УНР   |
| 1920, серпень                   | Варшавська угода УНР і Польщі   |
| 1921, березень                  | Ризький мир   |

- 1938, 11 жовтня Утворення першого автономного уряду Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм
- 1938, 26 жовтня Утворення другого автономного уряду Підкарпатської Русі на чолі з Августином Волошином.
- 1938, 2 листопада Віденський арбітраж
- 1938, 9 листопада В Хусті відбулися установчі збори, на яких прийнято рішення про утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ
- 1938, 22 листопада Національні Збори ЧСР внесли до Конституції ЧСР 1920 р. поправку у формі Конституційного Закону про автономію Підкарпатської Русі
- 1938, 16 грудня Федеральний закон 328/29-38 про адміністративно-державний устрій Підкарпатської Русі
- 1938, 30 грудня Розпорядження Ради міністрів Підкарпатської Русі про вживання щодо Підкарпатської Русі назви Карпатська Україна
- 1939, 13 січня Утворено Українське Національне Об'єднання
- 1939, 24 січня Сформовано центральний провід УНО, який очолив Федір Ревай
- 1939, 12 лютого Вибори до Сойму Карпатської України

- 1939, 12 березня А.Гітлер офіційно повідомив угорському послу в Німеччині Д.Стояї згоду Німеччини на окупацію Угорщиною Карпатської України
- 1939, 14 березня А.Волошин проголосив по радіо незалежність Карпатської України. Утворено новий склад уряду
- 1939, 15 березня Перше засідання Сойму Карпатської України. Ратифікація проголошення 14 березня незалежності. Обрання А.Волошина президентом Карпатської України
- 1939, 15-18 березня Оборонні бої Карпатської Січі. Окупація краю військами гортистської Угорщини
- 1941, 30 червня Акт про відновлення Української держави, проголошений членами ОУН(б) у Львові
- 1989, вересень Установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову
- 1990, квітень Створення Української Республіканської партії (УРП)
- 1990, 16 липня Декларація про державний суверенітет України
- 1991, 24 серпня Акт проголошення незалежності України
- 1991, 1 грудня Всеукраїнський референдум і вибори Президента України
- 1991, 8 грудня Створення Співдружності Незалежних Держав (СНД) Припинення існування СРСР

- 1992, січень I Конгрес українців
- 1994, березень Позачергові вибори до Верховної Ради України
- 1994, червень-липень Вибори Президента України. Президентом обраний Л.Кучма
- 1995, листопад Вступ України до Ради Європи
- 1996, 28 червня Прийняття Конституції України
- 1996, вересень Введення національної грошової одиниці – гривні
- 1998, березень Вибори депутатів Верховної Ради України
- 1999, 31 жовтня Вибори Президента України. Президентом знову обраний Л.Кучма

## ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ З ІСТОРІЇ

### УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ХХ СТОЛІТТЯ

Українська Центральна Рада: сторінки історії та державотворення

Основні етапи Української державності в ХХ столітті

Михайло Грушевський – президент УНР

Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського часів Центральної Ради

Українська Центральна Рада: державно-правові аспекти

Злука ЗУНР і УНР - видатна подія в історії українського народу

Історичні витoki соборності України

Формування української нації і проблема соборності

Ідея соборності у програмах галицько-українських політичних партій на початку ХХ століття

Сучасна Україна і соборність нації

Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках

Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Карпатської України в 1938-1939 роках

Карпатська Україна – незалежна держава

Євген Петрушевич – президент ЗУНР

Августин Волошин – президент Карпатської України

Акт 30 червня 1941 р. про відновлення української державності: правда історії і вигадки фальсифікаторів

Степан Бандера – провідник українських націоналістів періоду Другої світової війни

Акт 30 червня 1941 р. про відновлення української державності і українська греко-католицька церква

Українсько-німецькі відносини періоду Другої світової війни  
Закарпатські патріоти у русі опору періоду Другої світової війни

Причини невдач українських національно-визвольних змагань 1917-20-х років

Українське питання на Паризькій мирній конференції

Закарпаття в складі Чехословаччини: чи була альтернатива?

Закарпаття в радянсько-чехословацьких відносинах періоду Другої світової війни

Воз'єднання Закарпатської України з УРСР: правда і вигадки

Україна на шляху до незалежності (1985-1991)

Україна – незалежна держава (1991-2000)

Леонід Кучма – президент України



## З М І С Т

Вступ .....	3
Етап перший. Українська державність часів Центральної Ради, УНР і ЗУНР.....	6
Етап другий. Українська державність періоду Карпатської України .....	37
Етап третій. Акт 30 червня 1941 р. про відновлення Української державності.....	59
Етап четвертий і останній. Україна-незалежна держава .....	76
Головні події в історії української державності XX століття.....	91
Тематика курсових робіт з історії української державності XX століття.....	95